कर्नाटकप्रशासनम्

संस्कृतरश्मिः - ३

तृतीयभाषा - संस्कृतम्

अष्टमी कक्ष्या

(Revised)

©KTBS
Not to be republished

8

SAMSKRITHA RASHMI-3

EIGHTH STANDARD

THIRD LANGUAGE - SANSKRIT

KARNATAKA TEXTBOOK SOCIETY (R)
100 Feet Ring Road, Banashankari 3rd stage,
Bengaluru- 560 085.

पाठ्यपुस्तकरचनासमितिः

अध्यक्षः

डा. एम्.के.श्रीधरः, कुलसचिवः, कर्नाटकसंस्कृतविश्वविद्यालयः, चामराजपेटे, बेङ्गलूरु

सदस्याः

डा. एन्. एस्. सुरेशः, संस्कृतोपन्यासकः, सिन्धिमहाविद्यालयः, बेङ्गलूरु ।

विद्वान् जि. एम्. गुरुमूर्तिः, संस्कृताध्यापकः,पदविपूर्वविद्यालयः, मल्लाडिहल्लि, चित्रदुर्गः।

श्रीमती यशोदा, संस्कृताध्यापिका, स.बा.प.पू. विद्यालयः, चन्नपत्तनम्, रामनगरम् ।

श्रीमती मूकाम्बिका हेगडे, संस्कृताध्यापिका, स.प.पू. विद्यालयः, मागडि, रामनगरम् ।

श्रीमान् सतीशः पि. बिरादार्, चित्रकलाशिक्षकः, बि.ई.एल् प्रौढशाला, जालहल्लि, बेङ्गलूरु ।

परिशीलकः

विद्वान् एम्. शङ्करभट्टः, निवृत्तः संस्कृताध्यापकः, कुमार पार्क प्रौढशाला, बेङ्गलूरु ।

सम्पादक :

डा. कोटेमने रामचन्द्रभट्टः, निर्देशकः, वेदविज्ञानशोधसंस्थानम्, बेङ्गलूरु ।

प्रमुखसंयोजकः

प्रो. जि. एस्. मुडम्बडित्ताय, क.प.पु.सङ्घः, बेङ्गलूरु ।

मार्गदर्शकौ

श्री नागेंद्रकुमारः, व्यवस्थापकनिर्देशकः, क.प.पु.सङ्घः, (रि) बेङ्गलूरु ।

श्रीमती सि. नागमणी, उपनिर्देशका, क.प.पु.सङ्घः, (रि) बेङ्गलूरु ।

संयोजिका

श्रीमती एस्. एन्. लीलावती, ज्येष्ठ सहायकनिर्देशिका, क.प.पु.सङ्घः, (रि) बेङ्गलूरु ।

©KTBS Not to be re published

PREFACE

The Textbook Society, Karnataka has been engaged in producing new textbooks according to the new syllabi prepared which in turn are designed based on NCF – 2005 since June 2010. Textbooks are prepared in 11 languages; seven of them serve as the media of instruction. From standard 1 to 4 there is the EVS and 5th to 10th there are three core subjects namely mathematics, science and social science.

NCF – 2005 has a number of special features and they are:

- Connecting knowledge to life activities
- Learning to shift from rote methods
- Enriching the curriculum beyond textbooks
- Learning experiences for the construction of knowledge
- Making examinations flexible and integrating them with classroom experiences
- Caring concerns within the democratic policy of the country
- Make education relevant to the present and future needs.
- Softening the subject boundaries integrated knowledge and the joy of learning.
- The child is the constructor of knowledge

The new books are produced based on three fundamental approaches namely, Constructive approach, Spiral approach and Integrated approach.

The learner is encouraged to think, engage in activities, masters skills and competencies. The materials presented in these books are integrated with values. The new books are not examination oriented in their nature. On the other hand they help the learner in the total development of his/her personality, thus help him/her become a healthy member of a healthy society and a productive citizen of this great country India.

Language textbooks are designed to help learners master communicative competencies, excellent comprehension, meaningful expression and efficient reference skills.

Schools in Karnataka offer seven languages as media of instruction and eight as first languages and ten languages are offered as third language. The objective is to help the learners to use these languages efficiently at the communicative level. It is hoped that at least a cross section of learners achieve competencies to use these languages at the creative level.

Teachers are expected to adapt their teaching methods not to make these textbooks just feed materials for examinations, but help learners master language competencies such as communication, comprehension, expression in writing and necessary reference skills.

The Textbook Society expresses grateful thanks to the chairpersons, writers, scrutinisers, artists, staff of DIETs and CTEs and the members of the Editorial Board and printers in helping the Text Book Society in producing these textbooks.

Prof.G. S. Mudambadithaya
Co-ordinator
Curriculum Revision
and Textbook Preparation
Karnataka Textbook Society
Bengaluru.

Nagendra Kumar
Managing Director
Karnataka Textbook Society
Bengaluru.

©KTBS Not to be republished

प्राक्कथनम्

संस्कृतभाषा अत्यन्तं सुन्दरभाषा ललिता भाषा मधुरा भाषा इति च प्रसिद्धा अस्ति। विशभाषासु संस्कृतम् एव प्राचीन भाषा। भाषायाः कौशलं श्रवणभाषणपठनलेखनद्वारा भविष्यति इति भाषाविज्ञानिनः वदन्ति। अत एव शब्दरूपाणां क्रियापदरूपाणां सुभाषितानां च कण्ठपाठार्थ् अत्र अवकाशः दत्तः। शिक्षकाः कक्ष्यासु विद्यार्थिभिः मौखिकाभ्यासं कारयेयुः इति अस्माकम् अपेक्षा वर्तते।

2005 राष्ट्रियपाठ्यक्रमनियमानुसारं (NCF - 2005) पठ्यपुस्तकमिदं विरचितम् अस्ति। अत : शिक्षकाः भाषायाः चतुरः अंशान् परिगणय्य छात्रान् बोधयन्तु इति आशास्महे।

पुस्तकरचनायां कृतसाहाय्येभ्यः कर्नाटकपठ्यपुस्तकसङ्घस्य अधिकारिभ्यः मुद्रणचित्रलेखनादिकार्येषु प्रत्यक्षपरोक्षरुपेण कृतभूरिपरिश्रमेभ्यः

धन्यवादाः।

बेङ्गलूरु

डा. एम्.के. श्रीधरः
अध्यक्षः
पठ्यपुस्तकरचनासमितिः

अध्यापकेभ्यः सूचना

1. अवधेयांशः क्रियाकलापः इति विभागतः परीक्षायां प्रश्नाः न भवेयुः।
2. कृपया आकरग्रन्थानां परिशीलनं कुर्युः ।
3. गद्यपाठान्तर्गताः कण्ठपाठार्थं निर्दिष्टाश्च श्लोकाः तात्पर्यलेखनार्थं प्रश्नरूपेण न भवेयुः।
4. पूरकपाठेभ्यः दीर्घोत्तरप्रश्नाः एव परीक्षायां भवेयुः।
5. पाठयपुस्तकस्यादौ दत्तं स्तोत्रं छात्राणां गानार्थेव न तु परीक्षार्थ् ।

©KTBS Not to be re published

About the Revision of Textbooks

Honourable Chief Minister Sri Siddaramaiah who is also the Finance Minister of Karnataka, in his response to the public opinion about the New Textbooks from standard one to ten, announced, in his 2014-15 budget speech of constituting an expert-committee, to look into the matter. He also spoke of the basic expectations there in, which the Textbook experts should follow: " The Textbooks should aim at inculcating social equality, moral values, development of personality, scientific temper, critical acumen, secularism and the sense of national commitment", he said.

Later, for the production of the Textbooks from class one to tenth, the Department of Education constituted twenty seven committees and passed an order on 24-11-2014. The committees so constituted were subject and class-wise and were in accordance with the standards prescribed. Teachers who are experts in matters of subjects and syllabi were in the committees.

There were already many complaints, and analyses about the Textbooks. So, a freehand was given in the order dated 24-11-2014 to the responsible committees to examine and review text and even to prepare new text and review if necessary. Afterwards, a new order was passed on 19-9-2015 which also give freedom even to re-write the Textbooks if necessary. In the same order, it was said that the completely reviewed Textbooks could be put to force from 2017-18 instead of 2016-17.

Many self inspired individuals and institutions, listing out the wrong information and mistakes there in the text, had send them to the Education Minister and to the ' Textbook Society'. They were rectified. Before rectification we had exchanged ideas by arranging debates. Discussions had taken place with Primary and Secondary Education ' Teacher Associations'. Questionnaires were administered among teachers to pool up opinions. Separate meeting were held with teachers, subject inspectors and DIET Principals. Analytical opinions had been collected. To the subject experts of science, social science, mathematics and languages, textbooks were sent in advance and later meeting were held for discussions. Women associations and science related organistation were also invited for discussions. Thus, on the basis of all inputs received from various sources, the textbooks have been reviewed where ever necessary.

Another very important thing has to be shared here. We constituted three expert committees. They were constituted to make suggestions after making a critical study of the text of science, mathematics and social science subjects of central schools (N.C.E.R.T), along with state textbooks. Thus, the state text books have been enriched basing on the critical analysis and suggestions made by the experts. The state textbooks have been guarded not to go lower in standards than the textbooks of central school. Besides, these textbooks have been examined along side with the textbooks of Andhra, Kerala, Tamil Nadu and Maharashtra states.

Another clarification has to be given here. Whatever we have done in the committees is only review, it is not the total preparation of the textbooks. Therefore, the structure of already prepared textbooks have in no way been affected or distorted. They have only been reviewed in the background of gender equality, regional representation, national integrity, equality and social harmony. While doing so, the curriculum frames of both central and state have not been transgressed. Besides, the aspirations of the constitution are incorporated carefully. Further, the reviews of the committees were once given to higher expert committees for examination and their opinions have been effected into the textbooks.

Finally, we express our grateful thanks to those who strived in all those 27 committees with complete dedication and also to those who served in higher committees. At the same time, we thank all the supervising officers of the 'Textbook Society' who sincerely worked hard in forming the committees and managed to see the task reach it's logical completion. We thank all the members of the staff who co-operated in this venture. Our thanks are also due to the subject experts and to the associations who gave valuable suggestions.

H.N. Gopalakrishna
Mangaging Director
Karnataka Textbook Society
Bengaluru.

Prof. Baraguru Ramachandrappa
Chairman-in-Chief
State Textbook Revision Committee
Bengaluru.

© KTBS Not to be republished

परिष्करणसमितिः

१. **प्रो. बरगूरु रामचन्द्रप्प,** सर्वाध्यक्षः, राज्यपठ्यपुस्तकपरिष्करणसमितिः, बेङ्गलूरु।

२. **श्री. के.एल्. ज्ञानप्रसाद राव्,** अध्यक्षः, पठ्यपुस्तकपरिष्करणसमितिः, संस्कृतोपन्यासकः, विद्यावर्धकसङ्घः ज्यूनियर् कालेज्, राजाजिनगरम्, बेङ्गलूरु।

सदस्याः

१. **श्री श्रीधरभट्टः ऐनकै,** निर्देशकः, वेदान्तभारतीसंशोधनसंस्था, के.आर्. नगरम्, मैसूरु जिल्ला।

२. **डा. संतोष हानगल्,** उपनिर्देशकः, कर्नाटकसंस्कृतविश्वविद्यालयः, बेङ्गलूरु।

३. **डा. एस्. प्रभुलिङ्ग देवरु,** प्रभारी प्राध्यापकः, सर्वकारीयश्रीचामराजेन्द्रसंस्कृत कालेज्, बेङ्गलूरु।

४. **श्रीमती सुमङ्गला हेगडे,** संस्कृतशिक्षिका, सर्वकारीयबलिका प.पू.कालेज्, १३ क्रास्, मल्लेश्वरं, बेङ्गलूरु।

५. **श्री हजरत् अली. यु,** उपन्यासकः, ललितकलाविभाग. तुमकूरु विश्वविद्यालयः, तुमकूरु।

परिष्करणोन्नतसमितिः

१. **डा.एच्.वि.वेणुगोपालः,** निवृत्तप्रांशुपालः, संस्कृतप्राध्यापकः, न्याषनल् कालेज् बसवनगुडि, बेङ्गलूरु।

२. **डा. जे.श्रीनिवासमूर्तिः,** निवृत्तप्रांशुपालः एम्.इ.एस्.कालेज्, मल्लेश्वरं, बेङ्गलूरु।

प्रमुखमार्गदर्शकौ-

श्री हेच्.एन्. गोपालकृष्णः, व्यवस्थापकनिर्देशकः, क.प.पु.सङ्घः(रि), बेङ्गलूरु।

श्री एस्.जि. नागेशः, उपनिर्देशकः, क.प.पु. सङ्घः (रि) बेङ्गलूरु।

संयोजिका

श्रीमती एस्.एन्.लीलावती, ज्येष्ठसहायकनिर्देशिका, क.प.पु.सङ्घः(रि), बेङ्गलूरु।

©KTBS Not to be re published

पाठानुक्रमणिका

क्र.सं.	पाठः	विषयः	पृष्ठसंख्या
०१.	प्रथमः पाठः	प्रार्थना (पद्यम्) (कण्ठपाठः करणीयः)	१
०२.	द्वितीयः पाठः	अक्षराणि	५
०३.	तृतीयः पाठः	परिचयः - शिष्टाचारः	१४
०४.	चतुर्थः पाठः	नामपदम्	१६
०५.	पञ्चमः पाठः	ऋतुपर्वाणि	३८
०६.	षष्ठः पाठः	संख्या	४५
०७.	सप्तमः पाठः	गतिस्त्वं भवानि	५२
०८.	अष्टमः पाठः	सन्धिः	५६
०९.	नवमः पाठः	अतिथिदेवो भव	६०
१०.	दशमः पाठः	क्रियापदप्रकरणम् (आत्मनेपदि)	६६
११.	एकादशः पाठः	उपसर्गाः अव्ययानि च	७१
१२.	द्वादशः पाठः	आदर्शः अमात्यः	७६
१३.	त्रयोदशः पाठः	समासः	७९
१४.	चतुर्दशः पाठः	सुभाषितानि	८३
१५.	पञ्चदशः पाठः	पुरुषोत्तमः	८७
१६.	षोडशः पाठः	बुद्धिः सङ्गानुसारिणी	९४
१७.	सप्तदशः पाठः	धीरः गुरुभक्तः	१०६
१८.	अष्टादशः पाठः	अनुवादः	१११
१९.	नवदशः पाठः	पत्राणि	११३
२०.	विंशः पाठः	प्रबन्धाः	११५

©KTBS Not to be re published

पूरकपाठाः			
०१.	प्रथमः पाठः	महर्षिः पाणिनिः	११६
०२.	द्वितीयः पाठः	त्यागाज्जगति पूज्यन्ते	११८
परिशिष्टम्			
०१.	चित्रकथा		१२०
०२.	गद्यावगाहनम्		१२२
०३.	पदकोषः		१२३
०४.	आकरग्रन्थाः		१२८

©KTBS Not to be re published

मधुराष्टकम्

अधरं मधुरं वदनं मधुरं
नयनं मधुरं हसितं मधुरं ।
हृदयं मधुरं गमनं मधुरं
मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।।१।।

वचनं मधुरं चरितं मधुरं
वसनं मधुरं वलितं मधुरं।
चलितं मधुरं भ्रमितं मधुरं
मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।।२।।

वेणुर्मधुरो रेणुर्मधुरः
पाणिर्मधुरः पादौ मधुरौ।
नृत्यं मधुरं सख्यं मधुरं
मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।।३।।

गीतं मधुरं पीतं मधुरं
भुक्तं मधुरं सुप्तं मधुरं ।
रूपं मधुरं तिलकं मधुरं
मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।।४।।

करणं मधुरं चरणं मधुरं
हरणं मधुरं स्मरणं मधुरं।
वमितं मधुरं शमितं मधुरं
मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।।५।।

गुञ्जा मधुरा माला मधुरा
यमुना मधुरा वीची मधुरा ।
सलिलं मधुरं कमलं मधुरं
मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।।६।।

गोपी मधुरा लीला मधुरा
युक्तं मधुरं भुक्तं मधुरं ।
दृष्टं मधुरं शिष्टं मधुरं
मधुराधिपतेखिलं मधुरम् ।।७।।

गोपा मधुरा गावो मधुरा
यष्टिर्मधुरा सृष्टिर्मधुरा ।
दलितं मधुरं फलितं मधुरं
मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।।८।।

Not to be re published ©KTBS

पाठयोजना

मासाः	पाठाः
जून्	सेतुपाठः । प्रार्थना । अक्षराणि ।
जुलै	परिचयः । नामपदम्। ऋतुपर्वाणि।
आगस्ट्	सङ्ख्या । गतिस्त्वं भवानि। सन्धिः।
सेप्टेम्बर्	अतिथिदेवो भव । उपसर्गाः अव्ययानि च। महर्षिःपाणिनिः।
अक्टोबर्	प्रबन्धाः । अनुवादः।
नवेम्बर्	समासः । आदर्शः अमात्यः। सुभाषितानि।
डिसेम्बर्	क्रियापदम्। पुरुषोत्तमः। बुद्धिः सङ्गानुसारिणी।
जनवरि	धीरः गुरुभक्तः। पत्राणि। त्यागाज्जगति पूज्यन्ते।
फेब्रवरि	चित्रकथा । गद्यावगाहनम्।
मार्च्	पुनरावर्तनम्

©KTBS Not to be re published

प्रथमः पाठः

प्रार्थना

(कण्ठपाठः करणीयः)

भारतीयाः देवताप्रार्थनया विना किमपि कार्यं न प्रारभन्ते। प्रार्थनया न केवलं देवतानां परितोषः किन्तु अस्माकं मनसः शान्तिः अपि लभ्यते। प्रार्थनपद्यानां सुष्ठु गानेन आनन्दः जायते।

१. प्रणम्य शिरसा देवं
गौरीपुत्रं विनायकम्।
भक्तावासं स्मरेन्नित्यम्
आयुष्कामार्थसिद्धये ।।

२. सा मे वसतु जिह्वायां
वीणापुस्तकधारिणी।
विरिञ्चिवल्लभा देवी
सर्वशुक्ला सरस्वती ।।

३. कृष्णाय वासुदेवाय
देवकीनन्दनाय च।
नन्दगोपकुमाराय
गोविन्दाय नमो नमः ।।

©KTBS Not to be re published

४.	मृत्युञ्जयाय रुद्राय
नीलकण्ठाय शम्भवे।
अमृतेशाय शर्वाय
महादेवाय ते नमः ।।

५.	गुरुरादिरनादिश्च
गुरुः परमदैवतम् ।
गुरोः परतरं नास्ति
तस्मै श्रीगुरवे नमः ।।

****

अन्वयार्थः

१. **भक्तावासम् =** भक्तानां हृदये स्थितम्, **गौरीपुत्रम्** = उमायाः पुत्रम्, **विनायकम्**=गणेशं देवम्, **शिरसा प्रणम्य** = मस्तकेन नत्वा, **आयुष्कार्थसिद्धये** = आयुषे इच्छापूरणाय च, **नित्यम्** = प्रतिदिनम्, **स्मरेत्** = भजेत्।

तात्पर्यम् - भक्तानां हृदये स्थितम् उमायाः सुतं गणेशं भक्त्या नत्वा अस्माकम् आयुषे अभीष्टसिध्यर्थं च प्रतिदिनं स्मरेत्।

२. **वीणापुस्तकधारिणी** = हस्तयोः वीणां पुस्तकं च धृतवती, **विरिञ्चिवल्लभा** = ब्रह्मणः पत्नी, **सर्वशुक्ला** = श्वेतवसना सा, **सरस्वती देवी** = शारदादेवी, **मे** = मम, **जिह्वायाम्** = रसनायाम् (वाचि), **वसतु** = निवसतु।

©KTBS Not to be re published

तात्पर्यम् - हस्ते वीणां पुस्तकं च धृतवती सरस्वती देवी ब्रह्मणःप्रियपत्नी च अस्ति। श्वेतवसना सा शारदा देवी मम जिह्वायां निवसतु।

३. **वासुदेवाय** = वसुदेवस्य पुत्राय, **देवकीनन्दनाय** = देवकीपरितोषणाय सुताय, **नन्दगोपकुमाराय** = नन्दगोपस्य सुताय, **गोविन्दाय** = गोपालाय (कृष्णाय) नमस्कारः।

तात्पर्यम् - श्रीकृष्णाय वसुदेव पुत्राय देवकीपरितोषणाय नन्दगोपतनयाय गोपालाय नमः ।

४. **मृत्युञ्जयाय** = शिवाय, **रुद्राय** = शङ्कराय, **नीलकण्ठाय** = विषकण्ठाय, **शम्भवे** = हराय, **अमृतेशाय** = देवतानाम् ईशाय, **शर्वाय** = ईश्वराय, **महादेवाय** = देवश्रेष्ठाय, **नमः** = नमस्कारः।

तात्पर्यम् - मृत्युञ्जयं रुद्रं विषकण्ठम् अमराणाम् ईशं महादेवं शिवं शम्भुम् अहं नमामि।

५. **गुरुः** = आचार्यः, **आदिः** = जगदादिकारणः, अनादिः **च** = जननरहितः (नित्यः), **गुरुः** = उपाध्यायः, **परमदैवतम्** = श्रेष्ठदैवतम्, **गुरोः** = आचार्यात्, **परतरम्** = श्रेष्ठतरं न अस्ति, **तस्मै** = तादृशाय (परमात्मस्वरूपाय), **श्रीगुरवे** = आचार्याय, **नमः** = नमस्कारः ।

तात्पर्यम् - गुरुः जगदादिकारणः जननरहितः श्रेष्ठदैवतम् । तस्य अपेक्षया श्रेष्ठतरं न अस्ति । तस्मै परमात्मस्वरूपाय आचार्याय नमस्कारः ।

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरं लिखत।

१. गौरीपुत्रः कः ?

२. जिह्वायां का वसति?

३. नन्दकुमारः कः ?

© KTBS Not to be re published

४. मृत्युञ्जयः कः ?

५. कः आदिः ?

२. एतेषां पदानां अन्यलिङ्गरूपं पाठात् चित्वा लिखत।

१. देवी - .... २. पुत्रः- ....

३. कुमारी - .... ४. सः - ....

३. मञ्जूषायां दत्तानि पदानि उपयुज्य रिक्तस्थानं पूरयत ।

(स्मरेत्, वासुदेवाय, श्रीगुरवे, परतरम्)

१. कृष्णाय .... देवकीनन्दनाय च नमः ।

२. भक्तावासं .... नित्यम् ।

३. गुरोः .... नास्ति ।

४. तस्मै .... नमः ।

४. एतेषां पदानां पर्यायपदानि लिखत ।

१. विनायकः .... २. जिह्वा ....

३. गोविन्दः .... ४. गुरुः ....

५. संयोज्य लिखत ।

	अ	आ
१.	गौरीपुत्रः	सरस्वती
२.	वासुदेवः	शिवः
३.	शर्वः	कृष्णः
४.	वीणाधारिणी	गणेशः

****

Not to be re published ©KTBS

द्वितीयः पाठः

अक्षराणि

भाषायाः लघुतमः घटकः अक्षरम् । अक्षराणां वर्णाः इत्यपि नाम वर्तते। तेषु अक्षरेषु स्वराः व्यञ्जनानि अयोगवाहाः इति प्रधानतया त्रयः भेदाः वर्तन्ते। संस्कृतभाषायां लोकव्यवहारे अष्टचत्वारिंशत् अक्षराणि सन्ति । अत्र तेषां परिचयः प्रदत्तः ।

संस्कृतभाषायाः लिपिः देवनागरी। अस्यां भाषायाम् अष्टचत्वारिंशत् (४८) अक्षराणि व्यवहारे वर्तन्ते। तानि अक्षराणि त्रेधा विभक्तानि । यथा-

अक्षराणि
४८

स्वराः	**अयोगवाहौ**	**व्यञ्जनानि**
१३	०२	३३

♦ **स्वराः** - स्वयं राजन्ते इति स्वराः । स्वतन्त्रतया उच्चार्यमाणाः वर्णाः एव स्वराः। ते आहत्य त्रयोदश (१३) सन्ति । यथा-

स्वराः - १३ → अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ए ऐ ओ औ

♦ **स्वरभेदाः** - स्वराणाम् उच्चारणकालम् अनुसृत्य स्वराः द्वेधा विभक्ताः। यथा-

स्वराः

ह्रस्वस्वराः - ०५	दीर्घस्वराः - ०८
अ इ उ ऋ ऌ	आ ई ऊ ॠ ए ऐ ओ औ

Not to be re published ©KTBS

- **अयोगवाहौ -** माहेश्वरसूत्रेषु योगं न प्राप्तौ किन्तु व्यवहारे प्रयुक्तौ अत एव अयोगवाहौ । तौ द्वौ स्तः ।

यथा-

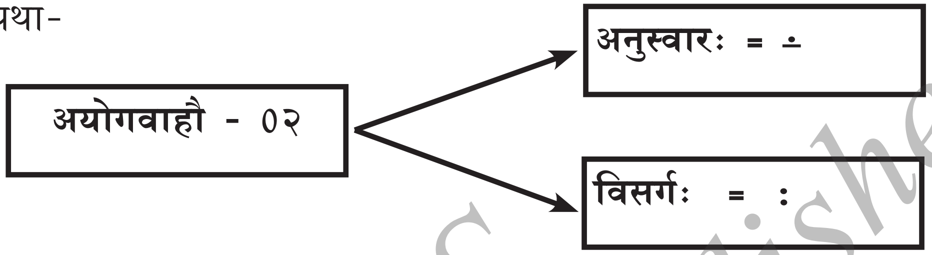

- **व्यञ्जनानि -** अर्धमात्राकालेन उच्चार्यमाणाः वर्णाः एव व्यञ्जानानि। तानि आहत्य त्रयस्त्रिंशत् (३३) सन्ति । तानि च प्राधान्येन द्वेधा विभक्तानि । यथा-

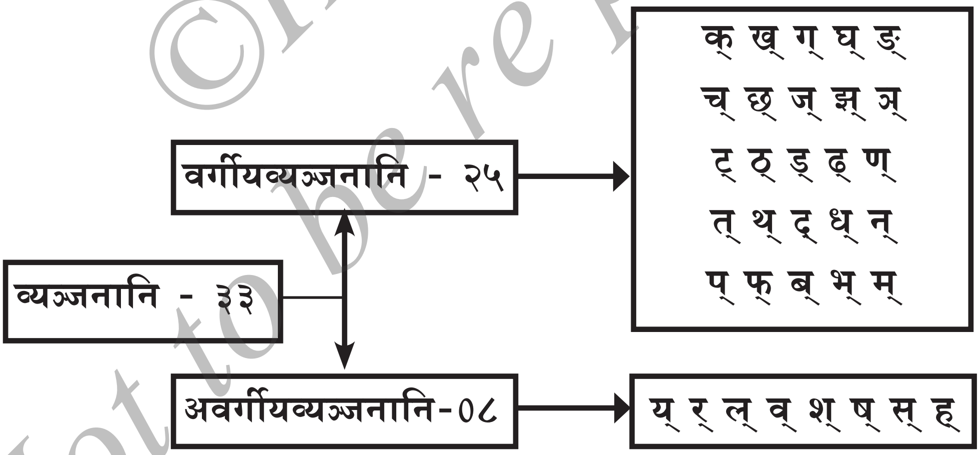

- **व्यञ्जनभेदाः** - व्यञ्जनानाम् उच्चारणप्रयत्नम् अनुसृत्य व्यञ्जनानि पुनः त्रेधा विभक्तानि । तथा -

©KTBS Not to be re published

व्यञ्जनानि

अल्पप्राणाः - १४	महाप्राणाः - १४	अनुनासिकाः - ०५
क् ग्	ख् घ्	ङ्
च् ज्	छ् झ्	ञ्
ट् ड्	ठ् ढ्	ण्
त् द्	थ् ध्	न्
प् ब्	फ् भ्	म्
य् र् ल् व्	श् ष् स् ह्	

गुणिताक्षराणि

- **गुणिताक्षराणि** - स्वरव्यञ्जनयोः संयोगेन उत्पन्नानि अक्षराणि गुणिताक्षराणि इति उच्यन्ते । यथा -

व्यञ्जनम्		स्वरः	गुणिताक्षरम्	चिह्नम्
क्	+	अ	क	
क्	+	आ	का	ा
क्	+	इ	कि	ि
क्	+	ई	की	ी
क्	+	उ	कु	ु
क्	+	ऊ	कू	ू
क्	+	ऋ	कृ	ृ
क्	+	ॠ	कॄ	ॄ
क्	+	ऌ	क्ऌ	ऌ
क्	+	ए	के	े
क्	+	ऐ	कै	ै
क्	+	ओ	को	ो
क्	+	औ	कौ	ौ

Not to be re published ©KTBS

एवम् इतराणि गुणिताक्षराणि भवन्ति । यथा -

ख खा खि खी खु खू खृ खॄ ख्लृ खे खै खो खौ	ग गा गि गी गु गू गृ गॄ ग्लृ गे गै गो गौ
घ घा घि घी घु घू घृ घॄ घ्लृ घे घै घो घौ	ङ ङा ङि ङी ङु ङू ङृ ङॄ ङ्लृ ङे ङै ङो ङौ

तथैव अयोगवाहव्यञ्जनयोः संयोगेन अपि गुणिताक्षराणि भवन्ति । तथा -

व्यञ्जनम्		अयोगवाहः	गुणिताक्षरम्	चिह्नम्	व्यञ्जनम्		अयोगवाहः	गुणिताक्षरम्	चिह्नम्
क्	+	अं	कं	ं	क्	+	अः	कः	ः
क्	+	आं	कां	ां	क्	+	आः	काः	ाः
क्	+	इं	किं	िं	क्	+	इः	किः	िः
क्	+	ईं	कीं	ीं	क्	+	ईः	कीः	ीः
क्	+	उं	कुं	ुं	क्	+	उः	कुः	ुः
क्	+	ऊं	कूं	ूं	क्	+	ऊः	कूः	ूः
क्	+	ऋं	कृं	ृं	क्	+	ऋः	कृः	ृः
क्	+	ॠं	कॄं	ॄं	क्	+	ॠः	कॄः	ॄः
क्	+	लृं	क्लृं	लृं	क्	+	लृः	क्लृः	लृः
क्	+	एं	कें	ें	क्	+	एः	केः	ेः
क्	+	ऐं	कैं	ैं	क्	+	ऐः	कैः	ैः
क्	+	ओं	कों	ों	क्	+	ओः	कोः	ोः
क्	+	औं	कौं	ौं	क्	+	औः	कौः	ौः

अधुना कानिचन संस्कृतपदानि रचयितुं शक्यन्ते। यथा-अगः, आखुः, इभः, ईशः इत्यादीनि।

- **संयुक्ताक्षराणि** - यदा व्यञ्जनम् अन्येन व्यञ्जनेन सह संयुज्यते तदा संयुक्ताक्षराणि भवन्ति। यथा-

©KTBS Not to be republished

१. क् + य् - क्य् - वा**क्य**म्   २. र् + म् = र्म् - ध**र्मः**

♦ **वर्णसंयोगः**	♦ अ+ध्+य्+आ+प्+अ+क्+अः = **अध्यापकः** ♦ ल्+इ+ख्+अ+त्+इ=**लिखति**
♦ **वर्णनिभागः**	♦ **प्रौढशाला** = प्+र्+औ+ढ्+अ+श्+आ+ल्+आ ♦ **सुधाखण्डः** = स्+उ+ध्+आ+ख्+अ+ण्+ड्+अः

अवधेयांशः

संयुक्ताक्षराणि

संयुक्ताक्षरसन्दर्भे व्यञ्जनानां संयोगः चतुर्भिः प्रकारैः भवति। यथा-

१. प्रथमः - अधिकतया संयुक्ताक्षरेषु प्रथमं अर्धाक्षरं द्वितीयं च पूर्णाक्षरं भवति। उदा - क्य = क्+य, ग्+न्=ग्न्

प्+स = प्स, म्+ल = म्ल

वाक्यं, लग्नः, प्साति आम्लः चेत्यादीनि।

२. द्वितीयः - यत्र संयोगे प्रथमम् अर्धाक्षरं भवितुं नार्हति तत्र प्रथमं पूर्णाक्षरं द्वितीयं च तस्याधोभागे भवति।

उदा - ङ्+क = ङ्क   द + व = द्व

ट्+ट = ट्ट   ड्+ग =ड्ग

अङ्क, ऊद्वा, अट्टः, खड्गः चेत्यादीनि ।

३. तृतीयः - रकारसंयोगविषये प्रकारद्वयं विद्यते।

२. र अक्षरं संयोगे प्रथमं भवति चेत्

द्वितीयाक्षरं पूर्णतया विलिख्य तदुपरि 'र्'इति चिह्नं लिख्यते।

उदा : र + प = र्प,   र्+क = र्क

र् + ग = र्गः,   र्=म = र्म

अर्पयति, अर्कः, वर्गः, धर्मः

Not to be re published ©KTBS

४. 'र्' अक्षरं संयोगे द्वितीयं भवति चेत् प्रथमाक्षरं पूर्णतया विलिख्य
्र चिह्नं लिख्यते यथा
प् + र = प्र, ग् + र = ग्र
ज् + र = ज्र, म् + र = म्र
विप्रः, व्यग्रः, वज्रम्, आम्रम्

५. क्वचित् संयुक्ताक्षरं नूतनम् अक्षरमिव रूपं प्राप्नोति। यथा-
क् + ष = क्ष, त् + र = त्र, ज् + ञ = ज्ञ
द् + य = द्य, द् + म = द्म
पक्षः, छात्रः, प्राज्ञः, अद्य, पद्मम्
भवति । यथा एवमेव अनेकव्यञ्जनसंयोगोऽपि
त् + स् + न् + य् = त्स्न्य, ग् + र् + य = ग्र्य
कात्स्न्र्यम्, ऐकाग्र्यम् चेत्यादीनि ।

क्रियाकलापः

गुणिताक्षरं तद्विभागयुतमञ्जूषया सह रज्ज्वा योजयत :

कौ	कि	कः	कू	कै	कृ
क्+अः	क्+ऐ	क्+औ	क्+ऋ	क्+इ	क्+ऊ

व्यञ्जनानि संयोज्य तत्संयुक्ताक्षरयुतमञ्जूषया रेखया योजयत।

क् + ष्	पत्रम्
प् + र	पर्व
त् + र्	प्रकाशः
द् + व्	विद्या
द् + य्	अक्षः
र् + व्	सद्वा

Not to be republished ©KTBS

इमानि अक्षराणि तत्सम्बद्धकण्डोले स्थापयत।

अ, क्ष, पौ, म्, रु, इ, उ, कै, ख्य, र्म, नी, ऋ, ऐ, द्व

गुणिताक्षराणि	व्यञ्जनानि	संयुक्ताक्षराणि	स्वराः

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरं लिखत।

१. संस्कृतभाषायां कति वर्णाः सन्ति ?

२. वर्णाः कति प्रकाराः सन्ति ?

३. गुणिताक्षरं कथं भवति ?

४. संयुक्ताक्षरं कथं भवति ?

२. संयोज्य लिखत ।

	अ	आ
१.	प् फ् ब् भ् म्	कण्ठतालू
२.	ञ् म् ङ् ण् न्	दन्ताः
३.	ए ऐ	अयोगवाहौ
४.	त् थ् द् ध् न्	ओष्ठौ
५.	अं अः	नासिका

३. पदानां वर्णविभागं कुरुत।

१. अमरकोषः = ...

२. अर्जुनः = ...

३. मण्डोदरी = ...

४. कैकेयी = ...

५. जनार्दनः = ...

©KTBS Not to be re published

.

४. वर्णसंयोजनेन पदं रचयत ।

१. क् + उ + म् + आ + र् + अ + व् + य् + आ + स् + अः = ...

२. भ् + आ + स् + क् + अ + र् + आ + च् + आ + र् + य् + अः = ...

५. अधोनिर्दिष्टवर्णान् यथायोग्यं वर्गीकृत्य लिखत।

अ, ई, ऋ, उ, व, य, त, फ, ख, ज, म, स, ए, औ

स्वराः	वर्गीयव्यञ्जनानि	अवर्गीयव्यञ्जनानि

६. देवनागरीलिप्या लिखत।

१. ಸರ್ವಜ್ಞಃ
Sarvajnaha

२. ಶತ್ರುಘ್ನಃ
Shatrughnah

©KTBS Not to be re published

३. ಲಕ್ಷ್ಮಣಃ ४. ಶಾಸ್ತ್ರಮ್

Lakshmanah Shastram

अभ्यासं कुरुत

क का कि की कु कू कृ कॄ क्लृ के कै को कौ कं कः

ख खा खि ... .

ग गा ....

घ ....

अवगच्छत

नृत्तावसाने नटराजराजो ननाद ढक्कां नवपञ्चवारम् ।
उद्धर्तुकामः सनकादिसिद्धान् एतद्विमर्शे शिवसूत्रजालम् ।।

माहेश्वरसूत्राणि

अइउण् । ऋलृक् । एओङ् । ऐऔच् ।
हयवरट् । लण् । ञमङणनम् । झभञ् । घढधष् ।
जबगडदश् । खफछठथचटतव् । कपय् । शषसर् ।
हल् ।

****

©KTBS Not to be republished

तृतीय पाठः

परिचयः

भाषाप्रयोगे सम्भाषणं प्रमुखम् । सम्भाषणे प्रश्नोत्तराणि अपि भवन्ति। संस्कृते प्रश्नकरणाय ककारादिशब्दाः अधिकतया प्रयुज्यन्ते। उदाहरणरूपेण एकम् आधुनिकं संस्कृतसम्भाषणम् अत्र प्रदत्तम् ।

प्रश्नार्थकशब्दाः

कः कुत्र किमर्थम् कुतः

किम् कति कथम् कियत्

(शालापरिसरे गणेशः धीरजेन मिलति)

गणेशः - अयि भोः ! शुभोदयः ।

धीरजः - अयि भोः ! शुभोदयः । भवान् **कः** ?

गणेशः - अहम् अद्य नूतनतया शालां प्रविष्टः। भवतः नाम **किम्** ?

धीरजः - मम नाम धीरजः । भवतः नाम ?

गणेशः - मम नाम गणेशः।

धीरजः - भवान् **कुतः** आगतवान् ?

गणेशः - अहं मैसूरुनगरात् आगतवान् । भवान् अत्र छात्रः वा ?

धीरजः - अम्! अहम् अत्र छात्रः । अत्र नगरे भवतः गृहं **कुत्र** अस्ति ?

गणेशः - मम गृहं जयनगरे अस्ति। भवान् **कदा** शालां प्रविष्टवान् ?

©KTBS Not to be re published

धीरजः - अहं गतवत्सरे प्रविष्टवान्। **किमर्थं** भवान् नगरम् आगतवान्?

गणेशः - मम पिता अत्र उद्योगं प्राप्तवान्। अतः अहम् अत्र आगतः।

धीरजः - भवतः गृहे **कति** जनाः सन्ति?

गणेशः - मम गृहे चत्वार जनाः सन्ति। भवतः?

धीरजः - मम गृहे अहं भगिनी अनुजः पितरौ चेति पञ्च जनाः स्मः।

गणेशः - **कथम्** अस्ति एषा शाला?

धीरजः - उत्तमा अस्ति। अध्यापकाः सुष्ठु पाठयन्ति।

गणेशः - **कियन्तः** छात्राः अध्यापकाः च सन्ति?

धीरजः - शालायाम् आहत्य त्रिशतं छात्राः सन्ति। दश अध्यापकाः च सन्ति।

गणेशः - पाठ्यपुस्तकानां मूल्यं **कियत्** अस्ति?

धीरजः - अत्र पठ्यपुस्तकानि निश्शुल्करूपेण दीयन्ते।

गणेशः - एवं वा? भवतः परिचयात् सन्तोषः जातः । **किं** मां मित्रत्वेन स्वीकरोति?

धीरजः - अवश्यम्। अद्य आरभ्य भवान् अपि मम मित्रम् । आगच्छतु शालां गच्छामः

गणेशः - आम् । गच्छामः । धन्यवादः ।

(उभौ गमिष्यतः)

* * * *

©KTBS Not to be republished

चतुर्थः पाठः

नामपदम्

अर्थयुतेन अक्षरसमूहेन पदानि जायन्ते । पदानि कस्यचित् वस्तुनः, जीविनः, गुणविशेषस्य वा अभिधानं कुर्वन्ति। अतः तानि नामपदानि इत्युच्यन्ते । नाम पदानि एव भाषायाः मूलभूतानि प्रमुखानि घटकानि। भाषाध्ययनस्य आदौ नामपदानि ज्ञातव्यानि इति धिया तेषां लघुः परिचयः अत्र प्रदत्तः।

नामबोधकानि पदनि नामपदानि। संस्कृते द्विवचनमपि वर्तते। अतः नामपदानि त्रिषु वचनेषु सप्तसु विभक्तिषु च भवन्ति। एतानि त्रिषु लिङ्गेषु पुनः विभक्तानि। नामपदानां मूलरूपं प्रातिपदिकम् इति कथ्यते। यथा- रामःइत्यस्य राम, रविः इत्यस्य रवि, पिता इत्यस्य पितृ चेत्यादीनि प्रातिपदिकानि। प्रत्येकं प्रातिपदिकस्य विभक्त्यनुसारेण वचनानुसारेण च विभिन्नरूपाणि भवन्ति। तथैव प्रातिपदिकस्य अन्त्ये यदक्षरं भवति तदन्तत्वेन तस्य पदस्य व्यवहारः क्रियते। यथा - राम इत्येतत् अकारान्तं पदम्। रवि इत्येतत् इकारान्तं पदम् इत्यादीनि। कानिचन उदाहरणानि दिङ्मात्राणि इह दर्शितानि।

अकारन्तः पुंलिङ्गः "राम" शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು	ಅರ್ಥ	Meaning
प्रथमा	रामः	रामौ	रामाः	ಉ	ರಾಮನು	Rama
द्वितीया	रामम्	रामौ	रामान्	ಅನ್ನು	ರಾಮನನ್ನು	To Rama
तृतीया	रामेण	रामाभ्याम्	रामैः	ಇಂದ	ರಾಮನಿಂದ	By/with Rama
चतुर्थी	रामाय	रामाभ्याम्	रामेभ्यः	ಗೆ	ರಾಮನಿಗೆ	For Rama
पञ्चमी	रामात्	रामाभ्याम्	रामेभ्यः	ದೆಸೆಯಿಂದ	ರಾಮನ ದೆಸೆಯಿಂದ	From Rama
षष्ठी	रामस्य	रामयोः	रामाणाम्	ಅ	ರಾಮನ	Of Rama
सप्तमी	रामे	रामयोः	रामेषु	ಅಲ್ಲಿ	ರಾಮನಲ್ಲಿ	In/on Rama
सं.प्र	हे! राम	हे! रामौ	हे! रामाः	ಎಲೈ	ಎಲೈ ರಾಮನೇ	O! Rama

©KTBS Not to be republished

एवम् एव अन्ये सोमभीमशुकगजवृक्षगोविन्दादयः अकारान्ताः पुंलिङ्गशब्दाः ज्ञेयाः ।

आकारान्तः स्त्रीलिङ्गः 'गीता' शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	गीता	गीते	गीताः
द्वितीया	गीताम्	गीते	गीताः
तृतीया	गीतया	गीताभ्याम्	गीताभिः
चतुर्थी	गीतायै	गीताभ्याम्	गीताभ्यः
पञ्चमी	गीतायाः	गीताभ्याम्	गीताभ्यः
षष्ठी	गीतायाः	गीतयोः	गीतानाम्
सप्तमी	गीतायाम्	गीतयोः	गीतासु
सम्बोधनम्	हे गीते!	हे गीते!	हे गीताः!

एवम् एव मालालतासीतारमामहिलादयः आकारान्ताः स्त्रीलिङ्गशब्दाः ज्ञेयाः।

अकारान्तः नपुंसकलिङ्गः 'वन' शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	वनम्	वने	वनानि
द्वितीया	वनम्	वने	वनानि
तृतीया	वनेन	वनाभ्याम्	वनैः
चतुर्थी	वनाय	वनाभ्याम्	वनेभ्यः
पञ्चमी	वनात्	वनाभ्याम्	वनेभ्यः
षष्ठी	वनस्य	वनयोः	वनानाम्
सप्तमी	वने	वनयोः	वनेषु
सम्बोधनम्	हे वन!	हे वने !	हे वनानि!

©KTBS Not to be republished

एवम् एव ज्ञानफलनगरजलकमलादयः अकारान्ताः नपुंसकलिङ्गशब्दाः ज्ञेयाः।

इकारान्तः पुंलिङ्गः 'कवि' शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	कविः	कवी	कवयः
द्वितीया	कविम्	कवी	कवीन्
तृतीया	कविना	कविभ्याम्	कविभिः
चतुर्थी	कवये	कविभ्याम्	कविभ्यः
पञ्चमी	कवेः	कविभ्याम्	कविभ्यः
षष्ठी	कवेः	कव्योः	कवीनाम्
सप्तमी	कवौ	कव्योः	कविषु
सम्बोधनम्	हे कवे!	हे कवी!	हे कवयः!

एवम् एव रविशशिकप्यादयः इकारान्ताः पुलिङ्गशब्दाः ज्ञेयाः।

इकारान्तः स्त्रीलिङ्गः 'मति' शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	मतिः	मती	मतयः
द्वितीया	मतिम्	मती	मतीः
तृतीया	मत्या	मतिभ्याम्	मतिभिः
चतुर्थी	मत्यै/मतये	मतिभ्याम्	मतिभ्यः
पञ्चमी	मत्याः/मतेः	मतिभ्याम्	मतिभ्यः
षष्ठी	मत्याः/मतेः	मत्योः	मतीनाम्
सप्तमी	मत्याम्/मतौ	मत्योः	मतिषु
सम्बोधनम्	हे मते!	हे मती!	हे मतयः!

©KTBS Not to be republished

एवम् एव कान्तिबुद्धिसिध्यादयः इकारान्ताः स्त्रीलिङ्गशब्दाः ज्ञेयाः।

इकारान्तः नपुंसकलिङ्गः 'वारि' शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	वारि	वारिणी	वारीणि
द्वितीया	वारि	वारिणी	वारीणी
तृतीया	वरिणा	वारिभ्याम्	वारिभिः
चतुर्थी	वारिणे	वारिभ्याम्	वारिभ्यः
पञ्चमी	वारिणः	वारिभ्याम्	वारिभ्यः
षष्ठी	वारिणः	वारिणोः	वारीणाम्
सप्तमी	वारिणि	वारिणोः	वारिषु
सम्बोधनम्	हे वारि! हे वारे	हे वारिणी!	हे वारीणि!

एवम् एव अक्षिदध्यादयः इकारान्ताः नपुंसकलिङ्गशब्दाः ज्ञेयाः।

उकारान्तः पुंलिङ्गः 'गुरु' शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	गुरुः	गुरू	गुरवः
द्वितीया	गुरुम्	गुरू	गुरून्
तृतीया	गुरुणा	गुरुभ्याम्	गुरुभिः
चतुर्थी	गुरवे	गुरुभ्याम्	गुरुभ्यः
पञ्चमी	गुरोः	गुरुभ्याम्	गुरुभ्यः
षष्ठी	गुरोः	गुर्वोः	गुरूणाम्
सप्तमी	गुरौ	गुर्वोः	गुरुषु
सम्बोधनम्	हे गुरो!	हे गुरू!	हे गुरवः!

एवमेव भानुशम्भुमनुसाधुधात्वादयः उकारान्ताः पुंलिङ्गशद्वाः ज्ञेयाः।

©KTBS Not to be republished

उकारान्तः स्त्रीलिङ्गः ‘धेनु’ शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	धेनुः	धेनू	धेनवः
द्वितीया	धेनुम्	धेनू	धेनूः
तृतीया	धेन्वा	धेनुभ्याम्	धेनुभिः
चतुर्थी	धेन्वै / धेनवे	धेनुभ्याम्	धेनुभ्यः
पञ्चमी	धेन्वाः / धेनोः	धेनुभ्याम्	धेनुभ्यः
षष्ठी	धेन्वाः / धेनोः	धेन्वोः	धेनूनाम्
सप्तमी	धेन्वाम् / धेनौ	धेन्वोः	धेनुषु
सम्बोधनम्	हे धेनो!	हे धेनू!	हे धेनवः!

एवमेव तनुकरेण्वादयः उकारान्ताः स्त्रीलिङ्गशब्दाः ज्ञेयाः।

उकारान्तः नपुंसकलिङ्गः ‘मधु’ शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	मधु	मधुनी	मधूनि
द्वितीया	मधु	मधुनी	मधूनि
तृतीया	मधुना	मधुभ्याम्	मधुभिः
चतुर्थी	मधुने	मधुभ्याम्	मधुभ्यः
पञ्चमी	मधुनः	मधुभ्याम्	मधुभ्यः
षष्ठी	मधुनः	मधुनोः	मधूनाम्
सप्तमी	मधुनि	मधुनोः	मधुषु
सम्बोधनम्	हे मधो! हे मधु	हे मधुनी!	हे मधूनि!

एवमेव अम्बुश्मश्रु इत्यादयः उकारान्ताः नपुंसकलिङ्गशब्दाः ज्ञेयाः।

©KTBS Not to be republished

मकारान्तः त्रिलिङ्गकः ‘किम्’ शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
लिङ्गम्	पु/स्त्री/नपुं	पु/स्त्री/नपुं	पु/स्त्री/नपुं
प्रथमा	कः/का/किम्	कौ/के/के	के/काः/कानि
द्वितीया	कम्/काम्/किम्	कौ/के/के	कान्/काः/कानि
तृतीया	केन/कया/केन	काभ्याम्/काभ्याम्/काभ्याम्	कैः/काभिः/कैः
चतुर्थी	कस्मै/कस्यै/कस्मै	काभ्याम्/काभ्याम्/काभ्याम्	केभ्यः/काभ्यः/ केभ्यः
पञ्चमी	कस्मात्/कस्याः/कस्मात्	काभ्याम्/काभ्याम्/काभ्याम्	केभ्यः/काभ्यः/ केभ्य
षष्ठी	कस्य/कस्याः/कस्य	कयोः/कयोः/कयोः	केषाम्/कासाम्/ केषाम्
सप्तमी	कस्मिन्/कस्याम्/कस्मिन्	कयोः/कयोः/कयोः	केषु/कासु/केषु

सर्वनाम त्रिलिङ्गकः तकारान्तः ‘तत्’ शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
लिङ्गम्	पु/स्त्री/नपुं	पु/स्त्री/नपुं	पु/स्त्री/नपुं
प्रथमा	सः/सा/तत्	तौ/ते/ते	ते/ताः/तानि
द्वितीया	तम्/ताम्/तत्	तौ/ते/ते	तान्/ताः/तानि
तृतीया	तेन/तया/तेन	ताभ्याम्/ताभ्याम्/ताभ्याम्	तैः/ताभिः/तैः
चतुर्थी	तस्मै/तस्यै/तस्मै	ताभ्याम्/ताभ्याम्/ताभ्याम्	तेभ्यः/ताभ्यः/ तेभ्यः
पञ्चमी	तस्मात्/तस्याः/तस्मात्	ताभ्याम्/ताभ्याम्/ताभ्याम्	तेभ्यः/ताभ्यः/ तेभ्य
षष्ठी	तस्य/तस्याः/तस्य	तयोः/तयोः/तयोः	तेषाम्/तासाम्/ तेषाम्
सप्तमी	तस्मिन्/तस्याम्/तस्मिन्	तयोः/तयोः/तयोः	तेषु/तासु/तेषु

एवमेव यत् एतत् शब्दौ भवतः।

©KTBS Not to be republished

दकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु समानः 'अस्मद्' शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अहम्	आवाम्	वयम्
द्वितीया	माम्/मा	अवाम्/नौ	अस्मान्/नः
तृतीया	मया	अवाभ्याम्	अस्माभिः
चतुर्थी	मह्यम्/मे	अवाभ्याम्/नौ	अस्मभ्यम्/नः
पञ्चमी	मत्	अवाभ्याम्	अस्मत्
षष्ठी	मम/मे	आवयोः/नौ	अस्माकम्/नः
सप्तमी	मयि	आवयोः	अस्मासु

दकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु समानः 'युष्मद्' शब्दः

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	त्वम्	युवाम्	यूयम्
द्वितीया	त्वाम्/त्वा	युवाम्/वाम्	युष्मान्/वः
तृतीया	त्वया	युवाभ्याम्	युष्माभिः
चतुर्थी	तुभ्यम्/ते	युवाभ्याम्/वाम्	युष्मभ्यम्/वः
पञ्चमी	त्वत्	युवाभ्याम्	युष्मत्
षष्ठी	तव/ते	युवयोः/वाम्	युष्माकम्/वः
सप्तमी	त्वयि	युवयोः	युष्मासु

©KTBS
Not to be republished

क्रियाकलापः

प्रथमाविभक्तिः

उदाहरणम् - (व्याध)..................... जालं प्रसारयति।

(<u>व्याधः</u> जालं प्रसारयति।)

१) (वाल्मीकि) .... रामायणं रचितवान्।

२) (मुनि) .... आश्रमम् आगच्छति।

३) (लता) .... प्रवासं गच्छति।

४) (गौरी) .... पायसं करोति।

५) (फलं) .... रुचिकरं भवति।

६) (नट) ....अभिनयं करोति।

७) (सीता) ....गीतं गायति।

८) (कपि) ....वृक्षम् आरोहति।

९) (गज) ....इक्षुदण्डान् खादति।

निस्सारस्य पदार्थस्य प्रायेणाडम्बरो महान् ।
न हि स्वर्णे ध्वनिस्तादृक् कंसे यादृक् प्रजायते ।।

©KTBS Not to be re published

द्वितीयाविभक्तिः

उदाहरणम् - आचार्यः .... (शाला) गच्छति।

(आचार्यः शालां गच्छति।)

१) भक्तः ....(गौरीपुत्रः) नमति।

२) सरस्वती हस्ते .... (वीणा) धरति।

३) शिष्यः गुरोः .... (वचनम्) श्रुणोति।

४) प्रतापसिंहः .... (भयोत्पादकाः) अमारयन्।

५) कपोता .... (पतिः) उक्तवती।

६) तेजस्विनी .... (नगर) गच्छति।

७) पवनः .... (विद्यालयः) गच्छति।

८) रेखा .... (पुष्पमालिका) रमायै यच्छति।

९) पाचकः .... (पाकः) करोति।

१०) शिशुः .... (पेटिका) उद्घाटयति।

©KTBS Not to be re published

तृतीयाविभक्तिः

उदाहरणम् - आरक्षकः .... (दण्डः) ताडयति।

(आरक्षकः दण्डेन ताडयति।)

१) उपमन्युः धौम्यस्य ....(अनुग्रहः) ज्ञानी अभवत्।

२) सैनिकः .... (आयुधम्) युद्धं करोति।

३) भारतदेशः .... (अहिंसा) विश्वं जयति।

४) उद्यानं .... (फलपुष्पाणि) शोभते।

५) रामायणं .... (वाल्मीकिः) रचितम्।

६) अहम् .... (उष्णजलं) स्नानं करोमि।

७) बालिकाः .... (कन्दुकं) क्रीडन्ति।

८) रमा .... (लेखनी) लिखति।

९) विनयः .... (चषकः) क्षीरं पिबति।

१०) पुष्पं .... (सुगन्धः) शोभते।

©KTBS Not to be re published

चतुर्थीविभक्तिः

उदाहरणम् - उपमन्युः .... (धौम्यः) भिक्षान्नं समर्पयति।

(उपमन्युः <u>धौम्याय</u> भिक्षान्नं समर्पयति।)

१) कपोतः ....(व्याधः) स्वमांसं यच्छति।

२) तापसी .... (सर्वदमनः) क्रीडनकं यच्छति।

३) साधुः .... (किरातः) दशरूप्यकाणि ददाति।

४) .... (आधुनिकविज्ञानं) ऋषीणां योगदानम् अपरिमितम्।

५) अरविन्दः................................ (सेवकः) धनं यच्छति।

६) माता .... (पुत्री) पुस्तकं ददाति।

७) बालिका .... (महिला) कङ्कणं दास्यति।

८) चिदानन्दः .... (मित्रं) लेखनीं ददाति।

©KTBS Not to be re published

पञ्चमीविभक्तिः

उदाहरणम् - व्याधः कपोतां .... (पञ्जर) विमोचितवान्।

(व्याधः कपोतां <u>पञ्जरात्</u>-विमोचितवान्।)

१) छात्राः ....(गृहः) क्रीडाङ्गणं गच्छान्ति।

२) उपमन्युः.............................. (वनं) न आगतवान्।

३) अश्विनीकुमारौ .... (देवलोकः) आगतवन्तौ।

४) पर्णं .... (वृक्षः) पतति।

५) भयोत्पादकाः .... (विदेशः) आगच्छन्ति।

६) छात्राः .... (विद्यालयः) गृहं गच्छन्ति।

७) सेवकः .... (वाटिका) पुष्पम् आनयति।

८) गायत्री .... (नदी) जलम् आनीय पाकं करोति।

९) मम मित्रं .... (ग्रमः) आगच्छति।

१०) त्वम् .... (मन्दिरं) शीघ्रम् आगच्छ।

©KTBS Not to be re published

षष्ठीविभक्तिः

उदाहरणम् - आरुणिः.............. (धौम्यः) शिष्यः।

(आरुणिः <u>धौम्यस्य</u> शिष्यः।)

१) ....(प्रतापसिंहः) मातुलः देशभक्तः ।

२) .... (चैत्रमासः) अनन्तरं वैशाखमासः।

३) लता .... (सुजाता) सखी।

४) व्याधेन .... (कपोता) पतिः गृहीतः।

५) रामस्य आदर्शगुणाः .... (रामायणम्) बालकाण्डे सन्ति।

६) रामस्य................................. (जननी) नाम कौसल्या।

७) मम (मित्रम्) .... नाम सुरेशः।

८) मम (अङ्कनी) .... नाम अप्सरा।

९) .... (संस्कृतम्) अनुरागिणः सर्वत्र सन्ति।

१०) .... (रमा) पतिः भगवान् विष्णु।

©KTBS Not to be re published

सप्तमीविभक्तिः

उदाहरणम् - उपमन्युः .... (कूपः) पतति।

(उपमन्युः कूपे पतति।)

१) रामनवमी ....(चैत्रमासः) भविष्यति।

२) कपोतः .... (जालम्) पतितः।

३) मीनः ....(नदी) अस्ति।

४) दशरथः .... (अयोध्या) शासनं करोति स्म।

५) शिष्यः .... (गुरुः) भक्तिं प्रदर्शयति।

६) सुधाखण्डः .... (उत्पीठिका) अस्ति।

७) पुस्तकं .... (स्यूतः) वर्तते।

८) भ्रमरः .... (पुष्पं) उपविशति।

९) अध्यापकः .... (कृष्णफलकं) लिखति।

१०) छात्राः .... (शाला) सन्ति।

©KTBS
Not to be re published

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरत।

१. नामपदं नाम किम्?

२. नामपदस्य मूलरूपं किम्?

३. रामः इत्यस्य प्रातिपदिकं किम्?

४. गुरुः इत्येतत् पदम् कस्मिन् लिङ्गे वर्तते?

२. इतरवचनरूपाणि लिखत।

१. रामः ____________ ____________

२. रवये ____________ ____________

३. कस्य ____________ ____________

४. अहम् ____________ ____________

३. लिङ्गविभक्तिवचनानि लिखत।

१. रामे २. लतायै ३. फलेषु ४. गुरुभ्यः ५. कयोः

६. मती

४. चतुर्थं पदं लिखत ।

१. मधु - नपुंसकलिङ्गः $ धेनुः - ____________

२. मया - अस्माभिः $ कया - ____________

३. त्वाम् - द्वितीयाविभक्तिः $ मयि - ____________

५. ताभ्याम् - द्विवचनम् $ तेषु - ____________

Not to be re published ©KTBS

समुचितपदेन रिक्तस्थानं पूरयत।

१.	पदम्	प्रातिपदिकम्	अन्तः
	उपमन्युः	उपमन्यु	उकारान्तः
	प्रार्थना		
	गौरी		
	शिष्यः		
	भयोत्पादकः		
	कविः		
	गुरुः		
	मतिः		
	रामस्य		

२.	पदम्	वचनम्
	छात्रैः	बहुवचनम्
	नारदः	
	अरण्यम्	
	ऋतवः	
	कविभ्याम्	
	गौरीः	

©KTBS Not to be re published

३.	पदम्	विभक्तिः
	शिष्यस्य	षष्ठी विभक्तिः
	छात्रेषु	
	गोविन्दाय	
	तस्मै	
	कपोतायाः	
	पाठशालाम्	

४.	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
	कस्मात्	काभ्याम्	केभ्यः
			तेषाम्
			शिष्यैः
	कवेः		
		व्याधाभ्याम्	
	सर्वदमनस्य		

©KTBS Not to be re published

अवधेयांशः

सर्वनामशब्दाः

दकारन्तः पुंलिङ्गः 'तद्' शब्दः				**मकारन्तः पुंलिङ्गः 'किम्' शब्दः**		
विभक्तिः	एक	द्वि	बहु	एक	द्वि	बहु
प्रथमा	सः	तौ	ते	कः	कौ	के
द्वितीया	तम्	तौ	तान्	कम्	कौ	कान्
तृतीया	तेन	ताभ्याम्	तैः	केन	काभ्याम्	कैः

चतुर्थी	तस्मै	ताभ्याम्	तेभ्यः	कस्मै	काभ्याम्	केभ्यः
पञ्चमी	तस्मात्	ताभ्याम्	तेभ्यः	कस्मात्	काभ्याम्	केभ्यः
षष्ठी	तस्य	तयोः	तेषाम्	कस्य	कयोः	केषाम्
सप्तमी	तस्मिन्	तयोः	तेषु	कस्मिन्	कयोः	केषु

दकारन्तः स्त्रीलिङ्गः 'तद्' शब्दः				मकारन्तः स्त्रीलिङ्गः 'किम्' शब्दः		
विभक्तिः	**एक**	**द्वि**	**बहु**	**एक**	**द्वि**	**बहु**
प्रथमा	सा	ते	ताः	का	के	काः
द्वितीया	ताम्	ते	ताः	काम्	के	काः
तृतीया	तया	ताभ्याम्	ताभिः	कया	काभ्याम्	काभिः
चतुर्थी	तस्यै	ताभ्याम्	ताभ्यः	कस्यै	काभ्याम्	काभ्यः
पञ्चमी	तस्याः	ताभ्याम्	ताभ्यः	कस्याः	काभ्याम्	काभ्यः
षष्ठी	तस्याः	तयोः	तासाम्	कस्याः	कयोः	कासाम्
सप्तमी	तस्याम्	तयोः	तासु	कस्याम्	कयोः	कासु

दकारन्तः नपुंसकलिङ्गः 'तद्' शब्दः				मकारन्तः नपुंसकलिङ्गः 'किम्' शब्दः		
विभक्तिः	एक	द्वि	बहु	एक	द्वि	बहु
प्रथमा	तत्	ते	तानि	किम्	के	कानि
द्वितीया	तत्	ते	तानि	किम्	के	कानि
तृतीया	तेन	ताभ्याम्	तैः	केन	काभ्याम्	कैः
चतुर्थी	तस्मै	ताभ्याम्	तेभ्यः	कस्मै	काभ्याम्	केभ्यः

©KTBS Not to be republished

पञ्चमी	तस्मात्	ताभ्याम्	तेभ्यः	कस्मात्	काभ्याम्	केभ्यः
षष्ठी	तस्य	तयोः	तेषाम्	कस्य	कयोः	केषाम्
सप्तमी	तस्मिन्	तयोः	तेषु	कस्मिन्	कयोः	केषु

दकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु समानः 'अस्मद्' शब्दः

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
अहम् ನಾನು I	आवाम् ನಾವಿಬ್ಬರು we both	वयम् ನಾವು we all
माम् (मा) ನನ್ನನ್ನು me	आवाम्, (नौ) ನಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನು we both	अस्मान् (नः) ನಮ್ಮನ್ನು we all
मया ನನ್ನಿಂದ By me	आवाभ्याम् ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಂದ By both of us	अस्माभिः ನಮ್ಮಿಂದ By us
मह्यम् (मे) ನನಗೆ For me	आवाभ्याम् (नौ) ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೆ For both of us	अस्मभ्यम् (नः) ನಮಗೆ For all of us
मत् ನನ್ನ ದೆಸೆಯಿಂದ From me	आवाभ्याम् ನಮ್ಮಿಬ್ಬರ ದೆಸೆಯಿಂದ From both of us	अस्मत् ನಮ್ಮ ದೆಸೆಯಿಂದ From all of us
मम, (मे) ನನ್ನ of me/ mine/my	आवयोः, (नौ) ನಮ್ಮಿಬ್ಬರ of both of us	अस्माकम् (नः) ನಮ್ಮ ours
मयि ನನ್ನಲ್ಲಿ in me	आवयोः ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ in both of us	अस्मासु ನಮ್ಮಲ್ಲಿ in all of us

©KTBS Not to be republished

दकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु समानः 'युष्मद्' शब्दः

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
त्वम् ನೀನು You	युवाम् ನೀವಿಬ್ಬರು You both	यूयम् ನೀವು you all
त्वाम्, (त्वा) ನಿನ್ನನ್ನು You	युवाम्, (वाम्) ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನು You both	युष्मान् (वः) ನಿಮ್ಮನ್ನು You all
त्वया ನಿನ್ನಿಂದ By You	युवाभ्याम् ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಂದ By You both	युष्माभिः ನಿಮ್ಮಿಂದ By You all
तुभ्यम् (ते) ನಿನಗೆ For You	युवाभ्याम् (वाम्) ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೆ For both of You	युष्मभ्यम्, (वः) ನಿಮಗೆ For You all
त्वत् ನಿನ್ನ ದೆಸೆಯಿಂದ From You	युवाभ्याम् ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ ದೆಸೆಯಿಂದ From both of You	यष्मत् ನಿಮ್ಮ ದೆಸೆಯಿಂದ From all of You
तव, (ते) ನಿನ್ನ of You (Yours)	युवयोः (वाम्) ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರ of You both	युष्माकम् (वः) ನಿಮ್ಮ You all (Yours)
त्वयि ನಿನ್ನಲ್ಲಿ in You	युवयोः ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ in both of You	युष्मासु ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ in You all

*** आवरणे दत्तं पदम् उपयुज्य वाक्यं कुर्वन्तु ।**

१. अहं नमामि । (गुरुः)

२. किरणाः प्रखराः । (भानुः)

©KTBS Not to be republished

३. क्षीरं मधुरम् अस्ति । (धेनुः)

४. अहं स्वीकरोमि । (मधु)

५. कार्यं क्रियते । (अहम्)

६. नाम गोपालः । (अहम्)

७. गुरुः लोखनीं ददाति ? (किम्)

८. नाम किम्? (त्वम्)

९. स्वसा गृहं गच्छति । (माता)

१०. सः धनं यच्छति । (पिता)

* **उदाहरणानुसारं वाक्यानि लिखन्तु ।**

१. अहं छात्रः अस्मि । आवां छात्रौ स्वः । वयं छात्राः स्मः ।

२. अहं बालिका अस्मि ।

....|

....|

३. अहं गुरुः अस्मि ।

....|

....|

©KTBS Not to be republished

४.   अहं भ्राता अस्मि ।

....।

....।

✻   योग्यविभक्तिरूपाणां योजनेन वाक्यानि रचयित्वा, रिक्तस्थाने लिखतु ।

यथा- मम धनं स्वीकरोतु ।

१. ....।

२. .... ।

३. ....।

४. ....।

५. ....।

६. ....।

७. ....।

ऋतुर्व्यतीतः परिवर्तते पुनः
क्षयं प्रयाता पुनरेति चन्द्रमा।
गतं गतं नैव तु संनिवर्तते
जलं नदीनां च नृणांच यौवनम्।।

©KTBS
Not to be re published

पञ्चमः पाठः

ऋतुपर्वाणि

भारतीयकालगणनायां आहत्य द्वादश मासाः सन्ति। प्रत्येकं मासद्वयस्य एकः ऋतुः भवति। तेषु ऋतुषु आचर्यमाणानां प्रमुखपर्वदिनानां परिचयः अत्र प्रदत्तः।

(अध्यापिका कक्ष्यां प्रविशति। छात्राः सर्वे उत्तिष्ठन्ति।)

छात्राः - सुप्रभातं महोदये।

अध्यापिका - सुप्रभातम्। उपविशन्तु। अद्य अहं नवीनविषयम् एकं पाठयामि। भवतः सर्वान् उद्यानं नयामि। तत्र प्रकृतेः शोभां दर्शयामि।

छात्राः - भवतु महोदये! वयम् अपि बहिः गन्तुम् इच्छामः।

अध्यापिका - सर्वे आगच्छन्तु।

(सर्वे उद्यानं गच्छन्ति)

© KTBS Not to be republished

राजेशः - पश्य! पश्य ! तत्र वर्णराञ्जितानि पुष्पाणि सन्ति।

समीरः - आम्। वायुः अपि मन्दं मन्दं वाति।

कुमारः - अहं चिन्तयामि सायङ्काले वृष्टिः भविष्यति इति।

जोसेफ् - इदानीं वर्षर्तुः किम् ?

अध्यापिका - न, न। इदानीं वसन्तर्तुः। किं भवान् ऋतूनां विषये न जानाति?

बादल् - आम् महोदये! इदानीं स्मरामि। मम माता उक्तवती आसीत्।

लता - महोदये! एतेषाम् ऋतूनां विषये ज्ञातुम् इच्छामि।

छात्राः - वयम् अपि इच्छामः।

अध्यापिका - अस्तु क्रमशः वदामि। सर्वस्यादौ भवति वसन्तर्तुः। एषः ऋतूनां राजा इति कथ्यते। अस्य आगमनेन प्रकृतिः फलपुष्पैः शोभते। गगनं निर्मलं भवति। तटाकेषु शुद्धं जलं विराजते। अतः अयम् ऋतुः श्रेष्ठतमः। भारतीयानाम् एतत् नूतनवर्षारम्भदिनम्।

सलीम् - अतः एव एतत् उद्यानं शोभते खलु?

अध्यापिका - किं विस्मृतं वा? अग्रिमः ऋतुः ग्रीष्मः। ग्रीष्मे आतपः प्रखरः भवति। अयं घर्मकालः। ग्रीष्मर्तोः अन्त्यसमये आकाशे मेघाः भवन्ति। अस्मिन् ऋतौ विशेषपर्वदिनानि न सन्ति।

©KTBS Not to be re published

लता	-	आम्। तदा घर्मकालविरामः भवति।
अध्यापिका	-	हे छात्राः! अग्रिमः ऋतुः कः?
कुमारः	-	अहं वदामि। वर्षर्तुः किल।
अध्यापिका	-	आम्। ग्रीष्मानन्तरं वर्षर्तुः। एतस्मिन् ऋतौ मेघाः गर्जन्ति वर्षन्ति च। वृष्ट्या सर्वत्र जलं दृश्यते। नद्यः जलपूर्णाः प्रवहन्ति च। वर्षर्तौ विशेषः वर्तते। जानन्ति वा?
छात्राः	-	न, न। वदतु महोदये।
अध्यापिका	-	श्रावणपूर्णिमायां संस्कृतदिनं सर्वत्र आचर्यते।
छात्राः	-	महान् सन्तोषः। वयम् अपि शालायां संस्कृतदिनम् आचरामः।
अध्यापिका	-	अग्रिमः ऋतुः शरत्। अस्मिन् वृष्टिकालः समाप्तः भवति। सवत्र हरितवर्णसस्यानि दृश्यन्ते। रात्रौ चन्द्रः सम्यक् प्रकाशते। शरदृतोः समन्तरं हेमन्तर्तुः भवति। अयं शैत्यकालः। प्रातः रात्रौ च अत्यधिकं शैत्यं भवति। तथैव अस्मिन् ऋतौ मकरसङ्क्रान्तिः आचर्यते।
समीरः	-	मकरसङ्क्रमणम् अस्माकं ग्रामे अत्यन्तं वैभवेन आचरन्ति। अन्तिमः शिशिरः खलु?
अध्यापिका	-	सत्यम्। अयं शैत्यस्य अन्त्यकालः। वृक्षाः पर्णविहीनाः दृश्यन्ते। वायुः महता वेगेन वाति। अस्मिन् शिवरात्रिपर्व आचर्यते।

©KTBS Not to be re published

प्रतिमा - एवं वा? भारते ऋतूनाम् आधारेण पर्वदिनानि आचरन्ति वा?

अध्यापिका - सत्यम्। इस्लां धर्मीयाः क्रैस्तधर्मीयाः अपि कालानुसारेण तेषां पर्वाणि आचरन्ति।

छात्राः - अद्य वयम् ऋतून् च ज्ञातवन्तः। धन्यवादाः।

अध्यापिका - अस्तु। समयः अतीतः। शालां गच्छामः।

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

शब्दार्थाः

शोभा - कान्तिः, द्युतिः
उद्यानम् - उपवनम्
पुष्पम् - सुमम्, कुसुमम्
समीरः - वायुः
वर्षम् - वृष्टिः
इदानीम् - अधुना
श्रेष्ठः - उत्तमः
निर्मलम् - शुद्धम्, स्वच्छम्
आकाशः - गगनम्
तटाकम् - कासारः
सरः - सरोवरः
जलम् - तोयम्, उदकम्, सलिलम्
भ्रमरः - भृङ्गः, षट्पदः
आम्रवृक्षः - सहकारवृक्षः
पिकः - कोकिलः, परभृत्
अभ्यङ्गस्नानम्- तैलस्नानम्
स्वादिष्टम् - रुचिकरम्
प्रतियोगिता - स्पर्धा

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरं लिखत ।

१. छात्राः सर्वे कुत्र गच्छन्ति ?
२. ऋतवः कति भवन्ति ?
३. ऋतूनां राजा कः ?

Not to be re published ©KTBS

२. कोष्टके दत्तं पदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत।

(फलपुष्पैः, वार्तालापः, मन्दं मन्दं)

१. परस्परं .... एव सम्भाषणम्।

२. उद्याने वायुः .... वाति।

३. वसन्तर्तोः आगमनेन प्रकृतिः ....शोभते।

३. विलोमपदं पाठात् चित्वा लिखत ।

यथा - प्राचीनम् x नवीनम्

१. अन्तः x ....

२. दुःखम् x ....

३. निरुत्साहः x ....

४. अपथ्यम् x ....

५. असत्यम् x ....

४. सन्धिं विभज्य नाम लिखत।

यथा - वर्षर्तुः = वर्षा + ऋतुः = गुणसन्धिः।

१. प्रवासार्थम् = ... + ... = ...।

२. सर्वोत्तमः = ... + ... = ...।

३. वसन्तर्तुः = ... + ... = ...।

४. विभागोऽस्ति = ... + ... = ...।

Not to be re published ©KTBS

६. यथानिर्देशं लिखत।

१. वायुः अपि मन्दं मन्दं वाति।
क: पाठ: ? क: वदति? कं वदति?

२. मह्यं वर्षर्तुः रोचते।
क: पाठ: ? क: वदति? कां वदति?

३. भारतीयानाम् एतत् नूतनवर्षारम्भदिनम्।
क: पाठ: ? का वदति? कं वदति?

४. वयमपि शालायां संस्कृतदिनम् आचरामः।
क: पाठ: ? कदा संस्कृतदिनं भवति?

७. आम् वा न इति लिखत।

उदा- ऋतवः सप्त सन्ति। [न]

१. सर्वस्यादौ भवति वसंतर्तुः। [ ]

२. ग्रीष्मानन्तरं शरदृतुः भवति। [ ]

३. शरदृतो समनन्तरं हेमन्तर्तुः भवति। [ ]

४. शिशिर ऋतौ वृक्षाः पर्णविहीना दृश्यन्ते। [ ]

८. दशभिः वाक्यैः उत्तरं कर्णाटकभाषया आङ्ग्लभाषया वा लिखत।

१. षड् ऋतवः के ? वसन्तऋतुं वर्णयत।

****

©KTBS Not to be re published

क्रियाकलापः

यथा- चैत्रवैशाखौ-वसन्तर्तुः

	मासौ	ऋतुः
१)	ज्येष्ठाषाढौ	....
२)	श्रावणभाद्रपदौ	....
३)	आश्वयुजकार्तिकौ	....
४)	मार्गशिरपुष्यौ	....
५)	माघफाल्गुणौ	....

पदबन्धं पूरयत ।

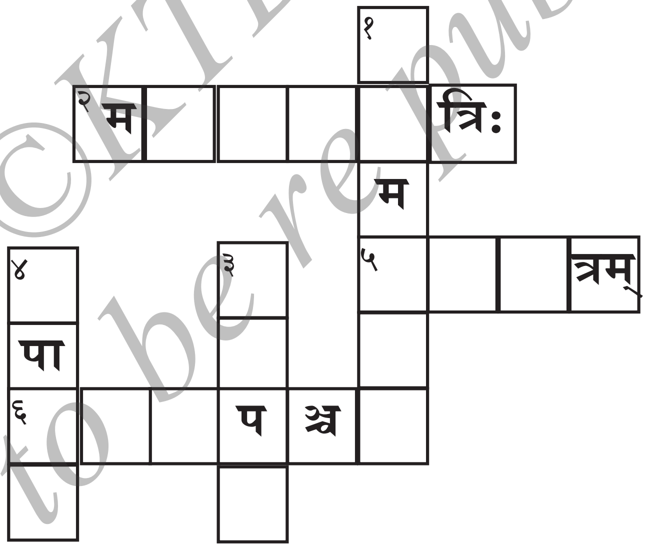

१) श्रीरामस्य जन्मदिनम् ।
२) एषा रात्रिः शिवस्य आराधनाय अस्ति ।
३) वर्णरञ्जितं पर्व एतत् ।
४) दीपानाम् आवलिः ।
५) इदं पर्व नवदिनपर्यन्तं प्रचलति ।
६) चैत्रमासस्य पञ्चम्यां तिथौ एतत् पर्व भवति।

©KTBS Not to be re published

षष्ठः पाठः

संख्या

भाषाप्रयोगे सङ्ख्याशब्दानां स्थानं प्रमुखम्। संस्कृतभाषायां सङ्ख्याः पञ्चधा प्रयुज्यन्ते। ते सङ्ख्याप्रकाराः अत्र प्रदत्ताः।

०१. संख्यावाचकाः

ये च शब्दाः संख्यां वदन्ति ते संख्यावाचकाः।

१. एकम्
२. द्वे
३. त्रीणि
४. चत्वारि
५. पञ्च
६. षट्
७. सप्त
८. अष्ट/अष्टौ
९. नव
१०. दश
११. एकादश
१२. द्वादश
१३. त्रयोदश
१४. चतुर्दश
१५. पञ्चदश
१६. षोडश
१७. सप्तदश
१८. अष्टादश
१९. नवदश/एकोनविंशतिः
२०. विंशतिः
२१. एकविंशतिः
२२. द्वाविंशतिः

©KTBS Not to be re published

२३. त्रयोविंशतिः

२४. चतुर्विंशतिः

२५. पञ्चविंशतिः

२६. षड्विंशतिः

२७. सप्तविंशतिः

२८. अष्टाविंशतिः

२९. नवविंशतिः/एकोनत्रिंशत्

३०. त्रिंशत्

३१. एकत्रिंशत्

३२. द्वात्रिंशत्

३३. त्रयस्त्रिंशत्

३४. चतुस्त्रिंशत्

३५. पञ्चत्रिंशत्

३६. षट्त्रिंशत्

३७. सप्तत्रिंशत्

३८. अष्टात्रिंशत्

३९. नवत्रिंशत्/एकोनचत्वारिंशत्

४०.चत्वारिंशत्

४१. एकचत्वारिशत्

४२. द्विचत्वारिंशत्

४३. त्रिचत्वारिंशत्

४४. चतुश्चत्वारिंशत्

४५. पञ्चचत्वारिंशत्

५६. षट्चत्वारिंशत्

४७. सप्तचत्वारिंशत्

४८. अष्टचत्वारिंशत्

४९. नवचत्वारिंशत्/
एकोनपञ्चाशत्

५०. पञ्चाशत्

६०. षष्ठिः

७०. सप्ततिः

८०. अशीतिः

९०. नवतिः

१००. शतम्

©KTBS Not to be re published

०२. संख्येयवाचकाः

ये च संख्यावाचकाः कमपि वस्तुविशेषं वदन्ति ते संख्येयवाचकाः। एते त्रिषु लिङ्गेषु भवन्ति।

पुंलिङ्गः	स्त्रीलिङ्गः	नपुंसकलिङ्गः
एकः	एका	एकम्
द्वौ	द्वे	द्वे
त्रयः	तिस्रः	त्रीणी
चत्वारः	चतस्रः	चत्वारि

तदनन्तरं लिङ्ग भेदः नास्ति

पुंलिङ्गः	स्त्रीलिङ्गः	नपुंसकलिङ्गः
पञ्च	पञ्च	पञ्च
षट्	षट्	षट्
सप्त	सप्त	सप्त

उदाहरणवाक्यानि

	पुंलिङ्गः	स्त्रीलिङ्गः	नपुंसकलिङ्गः
०१.	एकः बालकः अस्ति।	एका बालिका अस्ति।	एकं फलम् अस्ति
०२.	द्वौ बालकौ स्तः।	द्वे बालिके स्तः।	द्वे फले स्तः।
०३.	त्रयः बालाकाः सन्ति।	तिस्रः बालिकाः सन्ति।	त्रीणि फलानि सन्ति।
०४.	चत्वारः बालकाः सन्ति।	चतस्रः बालिकाःसन्ति।	चत्वारि फलानि सन्ति।

अतः परं लिङ्गभेदः नास्ति।

©KTBS Not to be re published

०३. क्रमवाचकाः

- ये च शब्दाः संख्यानुसारं क्रमं वदन्ति ते क्रमवाचकाः। एतेऽपि त्रिषु लिङ्गेषु भवन्ति।

	पुंलिङ्गे	स्त्रीलिङ्गे	नपुंसकलिङ्गे
१.	प्रथमः	प्रथमा	प्रथमम्
२.	द्वितीयः	द्वितीया	द्वितीयम्
३.	तृतीयः	तृतीया	तृतीयम्
४.	चतुर्थः	चतुर्थी	चतुर्थम्
५.	पञ्चमः	पञ्चमी	पञ्चमम्
६.	षष्ठः	षष्ठी	षष्ठम्
७.	सप्तमः	सप्तमी	सप्तमम्
८.	अष्टमः	अष्टमी	अष्टमम्
९.	नवमः	नवमी	नवमम्
१०.	दशमः	दशमी	दशमम्
११.	एकादशः	एकादशी	एकादशम्
१२.	द्वादशः	द्वादशी	द्वादशम्
१३.	त्रयोदशः	त्रयोदशी	त्रयोदशम्
१४.	चतुर्दशः	चतुर्दशी	चतुर्दशम्
१५.	पञ्चदशः	पञ्चदशी	पञ्चदशम्
१६.	षोडशः	षोडशी	षोडशम्
१७.	सप्तदशः	सप्तदशी	सप्तदशम्
१८.	अष्टादशः	अष्टादशी	अष्टादशम्
१९.	नवदशः	नवदशी	नवदशम्
२०.	विंशतितमः	विंशतितमी	विंशतितमम्

©KTBS Not to be republished

०४. समयवाचकाः

ये च संख्याशब्दाः समयं निर्दिशन्ति ते समयवाचकाः । उदा

०१.	पञ्चवादनम्	-	५.००
०२.	सपादपञ्चवादनम्	-	०५.१५
०३.	सार्धपञ्चवादनम्	-	०५.३०
०४.	पादोन षट्वादनम्	-	०४-४५
०५.	पञ्च-ऊन पञ्चवादनम्	-	०५-५५
०६.	पञ्च-अधिक-पञ्चवादनम्	-	०५-०५

एवमेव एकवादनद्विवादनत्रिवादनादयः ज्ञातव्याः।

०५.परिमाणवाचकाः

ये संख्याः वस्तुविशेषस्य परिमाणं वदन्ति ते परिमाणवाचकाः

०१. अर्धम् = $\frac{१}{२}$ ०२. पूर्णम् = ०१

०१. पादम् = $\frac{१}{४}$ ०२. पादोनाएकम् = $\frac{३}{४}$

क्रियाकलापः

एतानि संख्यावाचकानि पदरूपेण लिखत।

यथा - १५ → पञ्चदश ।

१. ४० .... २. ४८ ....

३. ३५ .... ४. २१ ....

५. १८ .... ६. ०८ ....

©KTBS Not to be re published

७. २७ .... ८. ३९ ....

९. १२ .... १०. ४३ ....

उदाहरणानुगुणं समयम् अक्षरैः लिखन्तु ।

उदाहरणम् - त्रिवादनम् ....

उदाहरणम् - सपादत्रिवादनम्.................... ....

उदाहरणम् - सार्धत्रिवादनम् ....

चित्रानुगुणं समयम् अक्षरैः लिखन्तु।

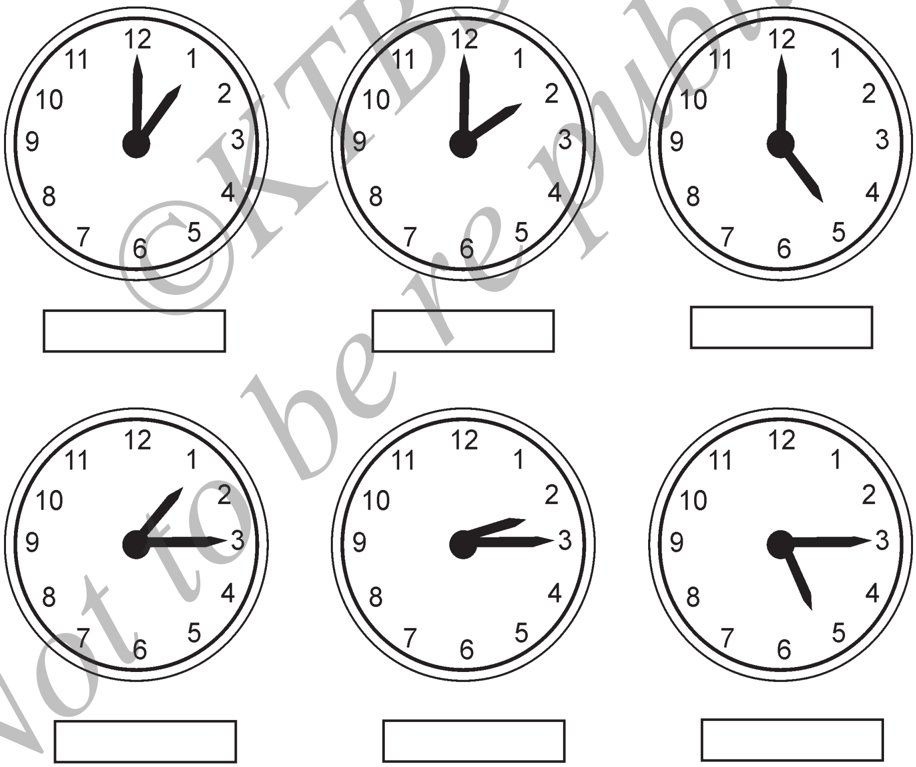

©KTBS
Not to be re published

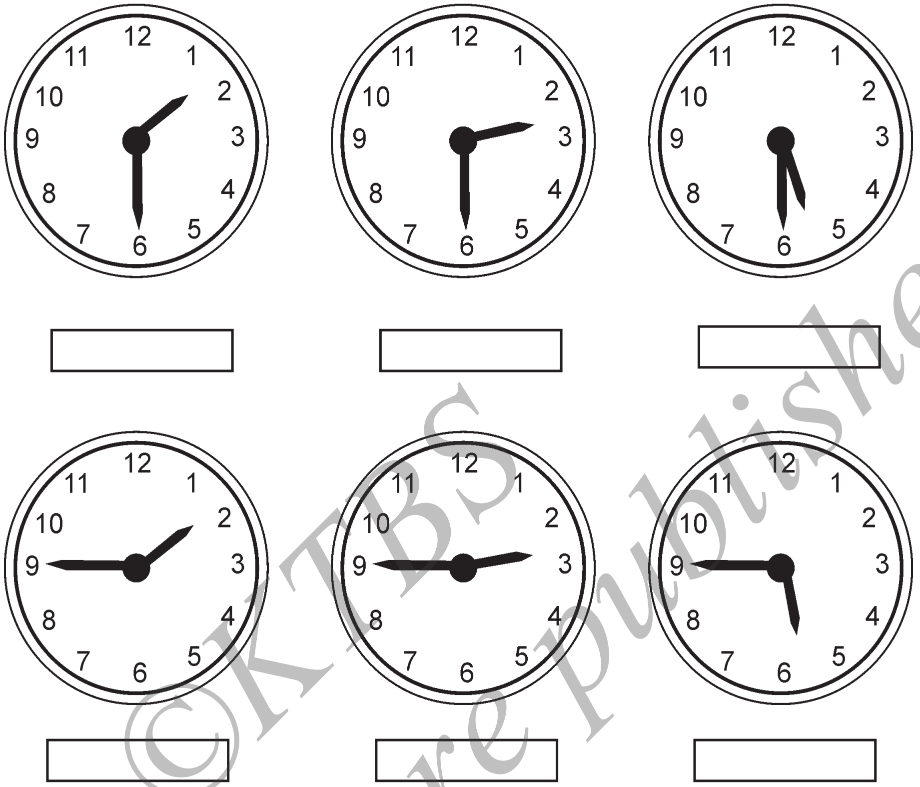

अभ्यासं कुरुत

प्रपरह्यः ← परह्यः ← ह्यः ← **अद्य** → श्वः → परश्वः → प्रपरश्वः

अद्य सोमवासरः

ह्यः भानुवासरः | श्वः मङ्गलवासरः

परह्यः ..... | परश्वः .....

प्रपरह्यः ..... | प्रपरश्वः .....

* * * *

©KTBS Not to be re published

सप्तमः पाठः

गतिस्त्वं भवानि

संस्कृतभाषायां गानयोग्यानि स्तोत्राणि बहूनि सन्ति। सरला भाषा शैली च एतेषां वैशिष्ट्यम्। एतादृशानां स्तोत्राणां गायनेन चित्तशुद्धिः भगवद्भक्तिः कर्णानन्दः मनोल्लासः च लभ्यन्ते। तेषु स्तोत्रेषु प्रसिद्धम् एकं स्तोत्राष्टकम् अत्र प्रदत्तम्।

न तातो न माता न बन्धुर्न दाता
न पुत्रो न पुत्री न भृत्यो न भर्ता ।
न जाया न विद्या न वृत्तिर्ममैव
गतिस्त्वं गतिस्त्वं त्वमेका भवानि ।।१।।

भवाब्धावपारे महादुःखभीरुः
प्रपातः प्रकामी प्रलोभी प्रमत्तः।
कुसंसारपाशप्रबद्धस्सदाहं
गतिस्त्वं गतिस्त्वं त्वमेका भवानि ।।२।।

©KTBS Not to be Republished

प्रजेशं रमेशं महेशं सुरेशं
दिनेशं निशीथेश्वरं वा कदाचित् ।
न जानामि चान्यत् सदाहं शरण्ये
गतिस्त्वं गतिस्त्वं त्वमेका भवानि ।।३।।

कुकर्मी कुसङ्गी कुबुद्धिः कुदासः
कुलाचारहीनः कदाचारलीनः ।
कुदृष्टिः कुवाक्यप्रबन्धस्सदाहं
गतिस्त्वं गतिस्त्वं त्वमेका भवानि ।।४।।

न जानामि दानं न च ध्यानयोगं
न जानामि तन्त्रं न च स्तोत्रमन्त्रं।
न जानामि पूजां न संन्यासयोगं
गतिस्त्वं गतिस्त्वं त्वमेका भवानि ।।५।।

न जानामि पुण्यं न जानामि तीर्थं
न जानामि मुक्तिः लयं वा कदाचित् ।
न जानामि भक्तिं व्रतं वापि मातः
गतिस्त्वं गतिस्त्वं त्वमेका भवानि ।।६।।

विवादे विषादे प्रमादे प्रवासे
जले चानले पर्वते शत्रुमध्ये ।
अरण्ये शरण्ये सदा मां प्रपाहि
गतिस्त्वं गतिस्त्वं त्वमेका भवानि ।।७।।

अनाथो दरिद्रो जरारोगयुक्तो
महाखिन्नदीनस्सदाजाड्यवक्त्रः ।
विपत्तौ प्रविष्टः प्रणष्टस्सदाहं
गतिस्त्वं गतिस्त्वं त्वमेका भवानि ।।८।।

©KTBS Not to be re published

अभ्यासः

१. रिक्तस्थानानि पूरयत ।

१. प्रपातः प्रकामी .... प्रमत्तः ।
२. न पुत्रो न पुत्री .... न भर्ता
३. न .... चान्यत् सदाहं शरण्ये ।
४. न जानामि .... व्रतं वापि मातः ।
५. गतिस्त्वं गतिस्त्वं .... भवानि ।

२. पर्यायपदं लिखता ।

१. अब्धिः २. निशीथेश्वरः ३. जलम् ४. अरण्यम् ५. अनलः

३. विरुद्धपदं लिखत ।

१. भीरुः २. प्रमत्तः ३. कुबुद्धिः ४. शत्रुः ५. विपत्तिः

४. स्त्रीलिङ्गरुपं लिखत ।

१. पुत्रः २. भर्ता ३. तातः ४. दाता

५. संयोजयत ।

अ	आ
1. पुत्रः	अ) द्वितीया विभक्ति
2. सुरेशम्	आ) प्रथमा विभक्तिः
3. विपतौ	इ) सम्बोधन प्रथमा विभक्तिः
4. भवानि	ई) सप्तमी विभक्तिः

©KTBS Not to be re published

६. श्लोकानां तात्पर्यं कन्नडभाषया आङ्ग्लभाषया वा लिखत ।

१. भवाब्धावपारे महादुःखभीरुः
प्रपातः प्रकामी प्रलोभी प्रमत्तः।
कुसंसारपाशप्रबद्धस्सदाहं
गतिस्त्वं गतिस्त्वं त्वमेका भवानि ॥

२. कुकर्मी कुसङ्गी कुबुद्धिः कुदासः
कुलाचारहीनः कदाचारलीनः ।
कुदृष्टिः कुवाक्यप्रबन्धस्सदाहं
गतिस्त्वं गतिस्त्वं त्वमेका भवानि ॥

३. अनाथो दरिद्रो जरारोगयुक्तो
महाखिन्नदीनस्सदाजाड्यवक्त्रः ।
विपत्तौ प्रविष्टः प्रणष्टस्सदाहं
गतिस्त्वं गतिस्त्वं त्वमेका भवानि ॥

©KTBS Not to be re published

सन्धिः

वर्णानाम् अत्यन्तं सामीप्यं सन्धिः इत्युच्यते । सन्धौ क्वचित् वर्णव्यत्यासः वर्णलोपः वा जायते। सन्धिगतवर्णानाम् आधारेण सन्धयः त्रिधा विभक्ताः।

सन्धिः

स्वरसन्धिः — व्यञ्जनसन्धिः — विसर्गसन्धिः

स्वरसन्धिः

अस्मिन् वर्षे पाठार्थं स्वरसन्धयः प्रदत्ताः । स्वरवर्णानां स्थाने जायमानः व्यत्यासः लोपो वा स्वरसन्धिः इति कथ्यते।

स्वरसन्धिः

सवर्णदीर्घसन्धिः — गुणसन्धिः — वृद्धिसनन्धिः — यण्सन्धिः

०१. **सवर्णदीर्घसन्धिः :** अ, इ, उ, ऋ, एतेषां वर्णानां समानवर्णे परे दीर्घः एकादेशः भवति। एषः सवर्णदीर्घसन्धिः।

अ/आ	+	अ/आ	=	आ
इ/ई	+	इ/ई	=	ई
उ/ऊ	+	उ/ऊ	=	ऊ
ऋ/ॠ	+	ऋ/ॠ	=	ॠ

उदा- बाल + अपराधः = बालापराधः

अ + अ = आ

©KTBS Not to be re published

विद्या+आलयः = विद्यालयः मुनि+इन्द्रः = मुनीन्द्रः

गौरी+ईशः = गौरीशः गुरु+उपदेशः = गुरूपदेशः

साधु+उवाच = साधूवाच मातृ+ऋणम् = मातॄणम्

०२. गुणसन्धिः - अ. आ इत्येतयोः वर्णयोः इ/ई, उ/ऊ, ऋ/ॠ इत्येतेषु परेषु क्रमात्, ए, ओ, अर् चेति वर्णाः एकादेशा भवन्ति। एषः गुणसन्धिः।

अ/आ + इ/ई=ए
अ/आ + उ/ऊ=ओ
अ/आ + ऋ/ॠ=अर्

उदा : देव + इन्द्रः = देवेन्द्रः

अ + इ = ए

गण+ईशः = गणेशः सूर्य + उदयः = सूर्योदयः

चला + ऊर्मिः = चलोर्मिः सप्त+ऋषयः = सप्तर्षयः

महा + ऋषिः = महर्षिः

०३. वृद्धिसन्धिः -

अ/आ इत्येतयोः वर्णयोः ए/ऐ, ओ/औ चेत्येषु वर्णेषु परेषु क्रमात् ऐ, औ वर्णौ आदेशौ भवतः एषः वृद्धिसन्धिः ।

अ/आ + ए / ऐ = ऐ
अ/आ + ओ+औ = औ

उदाः - एक + एकम् = एकैकम्

अ + ए = ऐ

Not to be republished ©KTBS

भाव + ऐक्यम् = भावैक्यम् विद्या + एका = विद्यैका

दिव + ओकसः = दिवौकसः बाला + ओष्ठः = बालौष्ठः

दिव्य + औषधम् = दिव्यौषधम्

०४. यण् सन्धिः-

इ/ई, उ/ऊ ऋ/ॠ, लृ चैतेषां वर्णानां असमानवर्णे परे क्रमात् य्, व्, र्, ल् वर्णाः आदेशाः भवन्ति। एषः यण्सन्धिः।

इ / ई	+	असमानवर्णः	=य्
उ/ऊ			=व्
ऋ/ॠ			=र्
लृ			=ल्

उदा - अति + अल्पः = अत्यल्पः

इ + अ य्

१. वाणी + एका = वाण्येका २. मनु + अन्तरम् = मन्वन्तरम्

३. वधु + अलङ्कारः = वध्वलङ्कारः ४. पितृ + आज्ञा =पित्राज्ञा

५. लृ + आकृतिः = लाकृतिः

अवधेयांशः

यान्तादेशवान्तादेशसन्धिः

ए, ऐ, ओ, औ एतेषां वर्णानां स्वरनर्णानां स्वरवर्णे परे अय्, आय्, अव्, आव् एते आदेशाः क्रमशः भवन्ति। अयमेव यान्तादेश - वान्तादेशसन्धिः। यथा -

ए + स्वरवर्णः = अय् → हरे + ए = हर् + आय् + ए = हरये ।

ऐ + स्वरवर्णः = आय् → नै + अकः = न्+ अय् + अकः = नायकः ।

ओ + स्वरवर्णः = अव् → विष्णो+ ए = विष्ण्+ अव् + ए = विष्णवे।

औ + स्वरवर्णः = आव् → पौ + अकः = प् + आव् + अकः= पावकः।

Not to be re published ©KTBS

पूर्वरूपसन्धिः

पदान्तस्य ए कारस्य ओ काररस्य च ह्रस्वे अकारे परे पूर्वरूपः एकादेशः भवति। अयमेव पूर्वरूपसन्धिः । यथा -

ए + अ = ए → रामे + अपि = रामेऽपि।

ओ + अ = ओ → को + अपि = कोऽपि।

* * * *

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरं लिखत ।

१. सन्धिः नाम कः ?

२. सन्धेः कति प्रकाराः सन्ति ?

३. स्वरसन्धेः नियमः कः ?

२. अधोलिखितानां शब्दानां सन्धिं विभज्य सन्धिनाम लिखत।

क्र.सं.	पदानि	सन्धिविभागः	सन्धिनाम
१.	चराचरम्		
२.	भयोत्पादकाः		
३.	एकैकम्		
४.	अत्यल्पः		

३. सन्धिं कृत्वा सन्धिनाम लिखत ।

१. चला + ऊर्मिः , २. मुनि+इन्द्र, ३. विद्या+एका, ४. मनु+अन्तरम्

© KTBS Not to be re published

नवमः पाठः

अतिथिदेवो भव

संस्कृतसाहित्ये शिशुकथाप्रकारे पञ्चतन्त्रं सुप्रसिद्धम्। पञ्चतन्त्रस्य रचयिता विष्णुशर्मा। महिलारोप्यनगराधिपस्य अमरशक्तेः मूर्खपुत्रान् राजतन्त्रनिपुणान् कर्तुं विष्णुशर्मा प्राणिपक्षिणः सम्भाषणरूपेण एतत् कथागुच्छं रचितवान्। अत्र पञ्चतन्त्रस्य काचित् सरला कथा प्रदत्ता। पञ्चतन्त्रस्य कथां सरलया भाषया निरूपितवान् डा. एच्. आर्. विश्वासः।

कविकृतिपरिचयः

कविः - विष्णुशर्मा ।
कृतिः - पञ्चतन्त्रम् ।
कालः - क्रि.श. द्वितीयशतकम् ।
देशः - दक्षिणापथः ।
आश्रयदाता - महिलारोप्याधिपः अमरशक्तिः।

पञ्चतन्त्रस्य परिचयः

अस्मिन् कथाग्रन्थे पञ्चतन्त्राणि सन्ति।

* मित्रलाभः ।
* लब्धप्रणाशः ।
* मित्रभेदः ।
* अपरीक्षितकारकम् ।
* काकोलूकीयम् ।

© KTBS Not to be re published

कश्चन व्याधः आसीत्। सः अतीव दुष्टः निष्करुणः च। एकदा सः वनं गतवान्। तत्र जालं प्रसारितवान्। एका कपोता जाले पतिता। तां कपोतां पञ्जरे स्थापयित्वा व्याधः अग्रे गतवान्।

तदा अकस्मात् महती वृष्टिः आरब्धा। महता वेगेन वायुः अपि वाति स्म। भीतः व्याधः आश्रयम् अन्विष्यन् कस्यचित् महावृक्षस्य अधः आगतवान्। सः उक्तवान् ''भोः अत्र यः वसति तमहं शरणं गतः अस्मि। सः मां रक्षतु'' इति।

तस्मिन् वृक्षे कश्चन कपोतः वासं करोति स्म। सः एव व्याधेन गृहीतायाः कपोतायाः पतिः आसीत्। कपोतः व्याधस्य पञ्जरे स्थितां पत्नीं दृष्टवान्। तदा सा कपोता पतिम् उक्तवती ''भोः, कान्त ! इदानीम् एषः व्याधः शीतार्तः क्षुधार्तः च सन् अस्माकं गृहम् आगतवान् । व्याधः मां बद्धवान् इति भवान् मा चिन्तयतु । एतस्य सत्कारं करोतु'' इति।

पत्न्याः वचनं कपोतः अङ्गीकृतवान्। सः अङ्गारकम् आनीय शुष्कैः पर्णैः अग्निं ज्वालितवान्। व्याधम् उक्तवान् ''भोः व्याध! एतेन अग्निना भवान् स्वस्य शीतबाधां दूरीकरोतु'' इति।

अनन्तरं कपोतः चिन्तयति ''एषः व्याधः मम अतिथिः अस्ति। एषः इदानीं बुभुक्षितः । एतस्मै दातुं कोऽपि आहारः अत्र नास्ति। किं करोमि?'' इति।

एवं चिन्तयित्वा सः व्याधम् उक्तवान्। ''भोः अतिथिमहाशय ! भवान् एकं क्षणं तिष्ठतु। इदानीं भवते आहारं सिद्धं कृत्वा ददामि । मम मांसम् एव खादतु '' इति उक्त्वा स्वयं अग्निं प्रविष्टवान्।

कपोतस्य त्यागं दृष्ट्वा व्याधस्य लज्जा जाता। सः करुणया कपोतां पञ्जरतः बन्धविमुक्तां कृतवान्। तदा पतिविरहपीडिता सा कपोता अपि अग्निं प्रविष्टवती।

©KTBS Not to be republished

एतत् दृष्ट्वा व्याधस्य मनसः परिवर्तनं जातम्। ''एतादृशाः पक्षिणः अपि धर्माचरणं कुर्वन्ति। अहं तु अन्येषां प्राणिनां प्राणानामपहरणं कुर्वन् अधर्मेण जीवामि। एतत् अनुचितम्'' इति चिन्तितवान्।

एवं सः व्याधः क्रूरकर्माणि परित्यक्तवान्। तदारभ्य सः व्याधः शेषं जीवितम् आनन्देन अहिंसया च यापितवान्।

****

©NBT Not to be Republished

शब्दार्थाः

व्याधः = किरातः, **शबरः** = लुब्धकः, **निष्करुणः** = क्रूरी, **वनम्** = काननम्, विपिनम्, **कपोतः** = पारावतः, **वृष्टिः** = वर्षम्, **पतिः** = भर्ता, **पत्नी** = भार्या, सती, जाया, **क्षुत्** = बुभुक्षा, **पर्णम्** = पत्रम्, **अग्निः** = अनलः, वह्निः, **लज्जा** = व्रीडा, **परिवर्तनम्** = परिदानम्

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरं लिखत ।

१. व्याधः कीदृशः आसीत् ?
२. व्याधः कपोतां कुत्र स्थापितवान् ?
३. कपोतः किम् आनीय अग्निं ज्वालितवान् ?
४. व्याधः कस्य अतिथिः ?
६. कपोतयोः मरणं दृष्ट्वा व्याधः किं कृतवान् ?

२. मञ्जूषातः समानार्थकपदानि चित्वा लिखत ।

(शबरः, वृष्टिः, वातः, पर्णम्, अग्निः)

१. वायुः = ...
२. पत्रम् = ...
३. व्याधः = ...
४. अनलः = ...
५. वर्षा = ...

©KTBS Not to be re published

३. एतेषां शब्दानां इतररुपाणि लिखत ।

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
व्याधः	व्याधौ	व्याधाः
कपोता		
पर्णम्		
जाले		
अधर्मेण		

४. यथानिर्देशं लिखत ।

१. एतस्य सत्कारं करोतु।

क: पाठः ? का वदति ? कं वदति ?

२. एषः व्याधः मम अतिथिः अस्ति।

कः पाठः ? कः वदति ? कस्य अतिथिः व्याधः ?

३. एतादृशाः पक्षिणः अपि धर्माचरणं कुर्वन्ति।

कः पाठः ? कः एवं चिन्तयति ? के धर्माचरणं कुर्वन्ति ?

५. घटनानुक्रमेण लिखत ।

१. कपोतः पञ्जरे स्थितां पत्नीं दृष्टवान् ।
२. अनन्तरं कपोतः स्वयम् अग्निं प्रविष्टवान् ।
३. व्याधः जालं प्रसारितवान् ।
४. कपोता अपि अग्निं प्रविष्टवती ।
५. व्याधस्य मनसः परिवर्तनं जातम् ।
६. एका कपोता जाले पतिता ।

©KTBS Not to be re published

६. दशभिः वाक्यैः उत्तरं कर्णाटकभाषया आङ्ग्लभाषया वा लिखत।

१. कपोतस्य अतिथिसत्कारं विवृणुत।

******

क्रियाकलापः

कोष्टकस्य साहाय्येन दशवाक्यनि रचयत।

उदाहरणम् - सः चतुरः आसीत्।

सः व्याधः	निष्करुणः शीतार्तः क्षुधार्तः दुष्टः भीतः	आसीत्

१)

२)

३)

४)

५)

६)

७)

८)

९)

१०)

©KTBS Not to be re published

दशमः पाठः

क्रियापदम्

क्रियापदस्य तिङन्तम् इत्यपि व्यवहारः अस्ति। तिङ् प्रत्ययान्तं पदं तिङन्तम्। क्रियापदस्य मूलरूपं 'धातुः' इति कथ्यते। धातुः- पठ्, गम् इत्यादयः।

धातुः	+	विकरणप्रत्ययः	+	तिङ्प्रत्ययः	=	क्रियापदम्।
पठ्	+	अ	+	ति	=	पठति।

संस्कृतभाषायां प्रायः २००० धातवः सन्ति। ते दशगणेषु विभक्ताः सन्ति। क्रियायाः कालानुसारम् अर्थानुसारं च दशलकाराः सन्ति।

लट् वर्तमाने लेट् वेदे भूते लङ् लुङ् लिटस्तथा।
विध्याशिषोश्च लिङ्लोटौ लुट् लृट् लृङ् च भविष्यति॥

१. लट् ४. लृट् ७. लङ्
२. लिट् ५. लेट् ८. लिङ् (विधि, आशीः)
३. लुट् ६. लोट् ९. लुङ् १०. लृङ्

धातवः त्रिधा विभक्ताः ।

१. परस्मैपदिनः→ पठति, लिखति इत्यादयः ।
२. आत्मनेपदिनः→ लभते, वर्धते इत्यादयः ।
३. उभयपदिनः→ याचति / याचते करोति / कुरुते इत्यादयः ।

त्रयः पुरुषाः भवन्ति ।

१. प्रथमपुरुषः → वदति
२. मध्यमपुरुषः → वदसि
३. उत्तमपुरुषः → वदामि

©KTBS Not to be republished

त्रीणि वचनानि भवन्ति ।

१. एकवचनम् - वदति

२. द्विवचनम् - वदतः

३. बहुवचनम् - वदन्ति

वर्तमानकालः

पठति - पठ् धातुः लट् लकारः परस्मैपदी ।

पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पठति	पठतः	पठन्ति
मध्यमपुरुषः	पठसि	पठथः	पठथ
उत्तमपुरुषः	पठामि	पठावः	पठामः

वर्तते - वृतु धातुः लट् लकारः आत्मनेपदी ।

पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	वर्तते	वर्तेते	वर्तन्ते
मध्यमपुरुषः	वर्तसे	वर्तेथे	वर्तध्वे
उत्तमपुरुषः	वर्ते	वर्तावहे	वर्तामहे

©KTBS Not to be re published

भूतकालः

अपठत् - पठ् धातुः लङ् लकारः परस्मैपदी ।

पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अपठत्	अपठताम्	अपठन्
मध्यमपुरुषः	अपठः	अपठतम्	अपठत
उत्तमपुरुषः	अपठम्	अपठाव	अपठाम

अवर्तत - वृतु धातुः लङ् लकारः आत्मनेपदी ।

पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अवर्तत	अवर्तेताम्	अवर्तन्त
मध्यमपुरुषः	अवर्तथाः	अवर्तेथाम्	अवर्तध्वम्
उत्तमपुरुषः	अवर्ते	अवर्तावहि	अवर्तामहि

भविष्यत्कालः

पठिष्यति - पठ् धातुः लृट् लकारः परस्मैपदी ।

पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पठिष्यति	पठिष्यतः	पठिष्यन्ति
मध्यमपुरुषः	पठिष्यसि	पठिष्यथः	पठिष्यथ
उत्तमपुरुषः	पठिष्यामि	पठिष्यावः	पठिष्यामः

©KTBS Not to be re published

वर्तिष्यते - वृत् धातुः लृट् लकारः आत्मनेपदी ।

पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	वर्तिष्यते	वर्तिष्येते	वर्तिष्यन्ते
मध्यमपुरुषः	वर्तिष्यसे	वर्तिष्येथे	वर्तिष्यध्वे
उत्तमपुरुषः	वर्तिष्ये	वर्तिष्यावहे	वर्तिष्यामहे

****

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरं लिखत।

१. क्रियापदस्य मूलरूपं किम् ?

२. संस्कृतभाषायां कति धातवः सन्ति ?

३. धातवः कति गणेषु विभक्ताः ?

४. लट् लकारः कं कालं सूचयति ?

५. कति लकाराः सन्ति ?

२. समुचितपदेन रिक्तस्थानं पूरयत ।

क्रियापदम्	**लकारः**	**पुरुषः**	**वचनम्**
नयामि	लट्	उत्तमपुरुषः	एकवचनम्
पिबसि			
अपठम्			
मेलिष्यति			
अगच्छन्			

©KTBS Not to be re published

अवगच्छत

भ्वाद्यदादी जुहोत्यादी दिवादिस्स्वादिरेव च।
रुधादिश्च तुदादिश्च तनक्र्यादिचुरादयः ।।

१. भ्वादिः	६. रुधादिः
२. अदादिः	७. तुदादिः
३. जुहोत्यादिः	८. तनादिः
४. दिवादिः	९. क्र्यादिः
५. स्वादिः	१०. चुरादिः

पठतु - पठ् धातुः लोट् लकारः परस्मैपदी ।

पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पठतु/पठतात्	पठताम्	पठन्तु
मध्यमपुरुषः	पठ/ पठतात्	पठतम्	पठत
उत्तमपुरुषः	पठानि	पठाव	पठाम

वर्तताम् - वृतु धातुः लोट् लकारः आत्मनेपदी ।

पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	वर्तताम्	वर्तेताम्	वर्तन्ताम्
मध्यमपुरुषः	वर्तस्व	वर्तेथाम्	वर्तध्वम्
उत्तमपुरुषः	वर्तै	वर्तावहै	वर्तामहै

©KTBS Not to be republished

एकादशः पाठः

उपसर्गाः अव्ययानि च

भाषाप्रयोगज्ञानाय भाषाघटकज्ञानम् अत्यावश्यकम्। उपसर्गाः अव्ययानि च संस्कृतभाषाघटकेषु प्रधानतया अन्तर्भवन्ति। एतेषां भाषाप्रयोगः। अतः अत्र उपसर्गानाम् अव्ययानां च परिचयः प्रदत्तः।

उपसर्गाः

क्रियापदानाम् आदौ तैः सहैव प्रयुज्यमानाः शब्दाः उपसर्गाः इत्युच्यन्ते। ते च उपसर्गाः द्वाविंशतिः (२२) सन्ति । यथा-

उपसर्गाः - २२

०१.	प्र	०७.	निस्	१३.	नि	१९.	अभि
०२.	परा	०८.	निर्	१४.	अधि	२०.	प्रति
०३.	अप	०९.	दुस्	१५.	अपि	२१.	परि
०४.	सम्	१०.	दुर्	१६.	अति	२२.	उप
०५.	अनु	११.	वि	१७.	सु		
०६.	अव	१२.	आङ्	१८.	उत्		

उपसर्गगतिः

धात्वर्थं बाधते कश्चित् कश्चित् तमनुवर्तते।
तमेव विशिनष्ट्यन्यः उपसर्गगतिस्त्रिधा ।।

उपसर्गेण क्रियापदस्य अर्थः क्वचित् तथैव तिष्ठति क्वचित् स्वल्पतया परिवर्तते क्वचित् पूर्णतया परिवर्तते।

©KTBS Not to be re published

०१. क्रियापदार्थपरिवर्तकाः

क्रियापदम्	उपसर्गः	क्रियापदरूपम्
गच्छति	उत्	उद्गच्छति
हरति	सम्	संहरति
नयति	अप	अपनयति
अस्यति	निर्	निरस्यति
भवति	परा	पराभवति
भजति	वि	विभजति

०२. क्रियापदार्थपोषकाः

क्रियापदम्	उपसर्गः	क्रियापदरूपम्
धावति	प्र	प्रधावति
शाम्यति	उप	उपशाम्यति
वर्धते	सं	संवर्धते
नयति	सु	सुनयति
पश्यति	प्र	प्रपश्यति

०३. क्रियापदार्थविरोधकाः

क्रियापदम्	उपसर्गः	क्रियापदरूपम्
गच्छति	आङ्	आगच्छति
नयति	आङ्	आनयति
याति	अङ्	आयाति
ददाति	आङ्	आददाति

Not to be re published ©KTBS

अव्ययानि

नामपदेषु अव्ययानि अपि अन्यतमानि। किन्तु सर्वलिङ्गविभक्तिवचनेषु एतेषां रूपाणि समानानि। तदुक्तम् -

सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु ।
वचनेषु च सर्वेषु यन्नव्येति तदव्ययम् ।।

अव्ययानि

सामान्याव्ययानि　　कृदन्ताव्ययानि　　तद्धितान्ताव्ययानि

अस्मिन् वर्षे सामान्याव्ययानि पाठार्थं दत्तानि।

सामान्याव्ययानि :- संस्कृतभाषाप्रयोगे विविधार्थेषु बहूनि अव्ययानि उपयुज्यन्ते। एतानि विना भाषाप्रयोगः दुष्करः । प्रसिद्धानि इमानि -

च, एव, एवं, अपि, इति, अथ, किन्तु, अथवा, उत, किन्तु, खलु, सुष्ठु, आहोस्वित्, परं, सकृत्, उच्चैः, नीचैः, अधः, उपरि, सप्यक्, उभयतः, सर्वतः -

एतेषु केषाञ्चन प्रयोगः अत्र प्रदत्तः।

अव्ययम्	उदाहरणवाक्यम्
च	रामः कृष्णः च पठति।
अपि	गणेशः उत्तमः। रमेशः अपि उत्तमः।
उच्चैः	गीता उच्चैः गायति।
अधः	वृक्षस्य अधः मूलमस्ति।
उपरि	पर्वतस्य उपरि देवालय अस्ति।
सम्यक्	अध्यापकः सम्यक् पाठयति।

©KTBS Not to be re published

सकृत्	सर्वेऽपि जीवने सकृत् संस्कृतं पठन्तु।
सुष्ठु	सचिनः सुष्ठु क्रीडति।
एव	रामः एव शूरः।
खलु	संस्कृतं सुन्दरं खलु।

अत्र कानिचन सामान्याव्ययानि प्रदत्तानि

च (and, ಮತ್ತು), इति (thus, ಎಂದು), सकृत् (once, ಒಮ್ಮೆ), उच्चैः (Loudly, ಜೋರಾಗಿ), उपरि (top, ಮೇಲೆ), अधुना (now, ಈಗ), अधः (down, ಕೆಳಗೆ)

अभ्यासः

उचितेन अव्ययेन रिक्तस्थानं पूरयत।

१. शिवस्य मस्तकस्य .... गंगा विराजते।

२. रामः लक्ष्मणः सीता .... अयोध्याम् आगच्छन्।

३. शिशुः .... रोदनम् अकरोत्।

४. अहं शालां गच्छामि .... पुत्री जननीम् अवदत्।

५. अहं .... आपणं गच्छामि।

६. देवदत्तः प्रतिदिनं .... भोजनं करोति।

७. उत्पीठिकायाः .... बिडालः उपविष्टः अस्ति।

©KTBS Not to be re published

क्रियाकलापः

अव्ययानि उपयुज्य वाक्यानि रचयत ।

यथा - आसन्दस्य उपरि व्यजनम् अस्ति।

पुरतः, पृष्ठतः, वामतः, दक्षिणतः, उपरि, अधः

....

....

....

....

....

....

....

KTBS Not to be republished

द्वादशः पाठः

आदर्शः अमात्यः

इयं भरतभूमिः पुण्यभूमिः इति प्रसिद्धा। अत्र नैकाः मुनिपुङ्गवाः दार्शनिकाः च अवर्तन्त। तेषु अन्यतमस्य महापुरुषस्य जीवने प्रवृत्ता एका घटना प्रस्तुता अस्ति।

श्रीमन्! अहं कश्चन वैदेशिकः। प्रवासार्थम् अत्रागतः। देशस्यास्य प्रधानामात्यः सद्गुणसम्पन्नः इति मया श्रुतम्। अतः तं द्रष्टुम् इच्छामि। कृपया तं दर्शयतु इति कञ्चन वृद्धं वैदेशिकः अपृच्छत्। अस्तु! अवश्यं दर्शयिष्यामि। माम् अनुसरतु भवान् इति वदन्तं वृद्धं वैदेशिकः अन्वसरत्।

गङ्गातीरम् प्रस्थितौ तौ नगरभागम् अतिक्रम्य उपवनं प्राविशताम्। तदा वैदेशिकस्य मनसि सन्देहः समुत्पन्नः। एषः मां कुत्र वा नेष्यति? इति। अथापि तूष्णीम् अन्वसरत्। अचिरादेव उभावपि एकस्य कुटीरस्य समीपं गतौ। वृद्धः द्वारम् उद्घाट्य अन्तः प्राविशत्। वैदेशिकस्तु उटजात् बहिरेव अतिष्ठत्। चिरादनागते तस्मिन् वृद्धे भोः! किं मम प्रार्थना विस्मृता? इत्युच्चैः अपृच्छत्।

तदा वृद्धः बहिरागत्य अवदत् - बन्धुवर्य! न मया विस्मृता प्रार्थना। चाणक्योऽहं। अहमेव मौर्यसाम्राज्यस्य प्रधानामात्यः। स्वागतं भवते। कृपया प्रविशतु इति।

वैदेशिकः सकौतुकं प्रविश्य परितः पश्यन् चिन्तयति - कृष्णवर्णः, कृशकायः, शिखाधारी च एषः वृद्धः। कुटीरे तावत् एकत्र जलकलशः, अपरत्र समिधः, काष्ठानि च, अन्यत्र कटः, लेखनसाम्ग्रयः, ग्रन्थाः च दृश्यन्ते। अयम् आत्मानम् अमात्यः इति कथयति। परम् अमात्यविभवाः न लक्ष्यन्ते। अहो! किमेतत् आश्चर्यम् इति।

तस्मिन्नेव समये मगधदेशस्य नृपः चन्द्रगुप्तः समागतः। तं दृष्ट्वा अमात्यः अवदत् - वत्स! एषः अस्माकम् अतिथिः। वैदेशिकस्य एतस्य वासादि

©KTBS Not to be republished

व्यवस्था कल्प्यताम्। श्वः वार्तालापं करिष्यामः इति।

परेद्युः सायं चन्द्रगुप्तेन सह वैदेशिकः कुटीरम् आगच्छत्। अमात्यः लेखने निमग्नः आसीत्। तयोरागमनं विज्ञाय पुरतः स्थितं दीपं निर्वाप्य अपरं दीपम् अज्वालयत्। ततः वैदेशिकम् अपृच्छत् - मित्रवर! कुतः आगतः? इति। चीनादेशात् आगतः। इति सः प्रत्यवदत्। अमात्यः पुनरपृच्छत् - अस्माकं देशस्य विषये भवतः अभिप्रायः कः? इति अत्र सर्वं विचित्रं, विलक्षणं च दृश्यते इत्यकथयत्। किं विचित्रं, किं विलक्षणञ्च दृष्टम् इति सकौतुकम् अमात्यः अपृच्छत्।

''महतः देशस्य प्रधानामात्यस्य जीवनपद्धतिः सरला इत्येतत् विचित्रम्? ज्वलन्तं दीपं निर्वाप्य दीपान्तरज्वालनम् इत्येतत् विलक्षणम्। स्यान्नाम सरलं जीवनम्। दीपान्तरज्वालनं कौतुकं जनयति'' इति वैदेशिकः अवदत्।

स्मितवदनः अमात्यः प्राह - ''महोदय! किमत्र वैलक्षण्यम्? सर्वं न्यायोचितम्। राजकार्यसमये राजकोशधनेन क्रीतं तैलम् उपयुज्य दीपः प्रज्वाल्यते। स्वीये कार्ये मदीयः दीपः ज्वाल्यते। भवता सह सम्भाषणं स्वीयं कार्यम्''इति।

©KTBS Not to be republished

अहो प्रधानामात्यस्य चाणक्यस्य जीवनविधानम्, सूक्ष्मदर्शिता च। भरतखण्डेऽस्मिन् एतादृशाः महान्तः कियन्तः स्युः धन्येयं पुण्यभूमिः। अत्रागतोऽहम् आत्मानं धन्यं मन्ये। अहो मम सौभाग्यम्। वैदेशिकः चाणक्यं साष्टाङ्गम् अनमत्।

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरत।

१. वैदेशिकः कम् अन्वसरत्?
२. मगधदेशस्य नृपः कः?
३. उटजात् बहिः कः अतिष्ठत्?
४. अमात्यस्य नाम किम्?

२. रिक्तस्थानं पूरयत।

१. देशस्यास्य प्रधानामात्यः______________ इति श्रुतम्।
२. अहमेव ______________ साम्राज्यस्य प्रधानामात्यः।
३. प्रधानामात्यस्य जीवनपद्धतिः ______________ ।
४. स्वीये कार्य ______________ दीपः प्रज्वाल्यते।

३. समानार्थकपदं लिखत।

१. नगरम् २. उपवनम् ३. सन्देहः ४. कुटीरः

४. विरुद्धार्थकपदं लिखत ।

१. कृष्णः २. कृशः ३. सरलम् ४. मित्रम्

५. निर्देशानुसारम् उत्तरं लिखत ।

१. किं मम प्रार्थना विस्मृता?
१. कः पाठः? २. कः अवदत्? ३. कम् अवदत्?

२. परम् अमात्यविभवाः न लक्ष्यन्ते
१. कः पाठः? २. कः अवदत्? ३. कम् अवदत्?

******

©KTBS Not to be re published

त्रयोदशः पाठः

समासः

समासः नाम सङ्क्षेपः। समासे अर्थानुगुणं पदानां संयोजनेन एकं पदम् उत्पद्यते। समासकरणेन अल्पैः पदैः एव बहवः विषयाः संस्कृतभाषया वक्तुं शक्यन्ते। अत्र द्वंद्वसमासस्य परिचयः क्रियते।

समासे विग्रहवाक्यं समस्तपदम् इति अंशद्वयं भवति। पदानां योजनेन यत् एकं पदम् उत्पद्यते तत् समस्तपदम् इत्युच्यते। समस्तपदस्य अर्थबोधकं वाक्यं विग्रहवाक्यम् इत्युच्यते। तथैव समस्तपदे विग्रहवाक्ये वा आदौ विद्यमानं पदं पूर्वपदम् इति तत्पश्चात् विद्यमानं पदम् उत्तरपदम् इति च कथ्यते।

समासः

विग्रहवाक्यम्
वृक्षस्य ↓ पूर्वपदम्
मूलम् ↓ उत्तरपदम्

समस्तपदम्
↓
वृक्षमूलम्

समासे चत्वारः भेदाः सन्ति।

समासः

द्वन्द्वः	तत्पुरुषः	अव्ययीभावः	बहुव्रीहिः
प्रायः	प्रायः	प्रायः	प्रायः
उभयपदार्थप्रधानः	उत्तरपदार्थप्रधानः	पूर्वपदार्थप्रधानः	अन्यपदार्थप्रधानः

©KTBS Not to be re published

उभयपदार्थप्रधानः द्वन्द्वसमासः

यस्मिन् समासे समासघटितपदानाम् अर्थः पृथक्तया समूहरूपेण वा विवक्षितः सः द्वन्द्वसमासः इति कथ्यते। अत्र प्रकारद्वयम् अस्ति।

द्वन्द्वसमासः

↓

इतरेतरः   समाहारः

०१. **इतरेतरद्वन्द्वः** - द्वन्द्वसमासे समस्तपदे स्थितानाम् अर्थः यदा पृथक्तया विविक्षितः भवति तदा इतरेतरद्वन्द्वः इति कथ्यते। अत्र समस्तपदं द्विवचने बहुवचने वा भवति। तथैव उत्तरपदस्य यल्लिङ्गं तदेव समस्तपदस्यापि भवति।

उदाः- रामश्च कृष्णश्च रामकृष्णौ

रामकृष्णौ शालां गच्छतः।

विग्रहवाक्यम्	**समस्तपदम्**	**वाक्यम्**
हेमन्तश्च शिशिरश्च वसन्तश्च	हेमन्तशिशिरवसन्ताः	हेमन्तशिशिरवसन्ताः अस्म ाकम् ऋतवः।
कुक्कुटश्च मयूरश्च	कुक्कुटमयूरौ	कुक्कुटमयूरौ वने वसतः।
पत्रं च पुष्पं च फलं च	पत्रपुष्पफलानि	अहं देवाय पत्रपुष्पफलानि अर्पयामि ।

०२. **समाहारद्वन्द्वः** - समस्तपदे स्थितानां पदानां समूहार्थः यदा विवक्षितः तदा समाहारद्वन्द्वः भवति अत्र समस्तपदं नपुंसकलिङ्गे, एकवचने च भवति।

उदा - पाणी च पदौ च एतेषां समाहारः = पाणिपादम्

अहं पाणिपादं प्रक्षालयामि।

©KTBS Not to be re published

विग्रहवाक्यम्	समस्तपदम्	वाक्यम्
पुत्रश्च पौत्रश्च अनयो समाहारः	पुत्रपौत्रम्	गृहस्य यजमानः पुत्रपौत्रं रक्षति ।
रथिकाश्च अश्वारोहाश्च एतेषां समाहारः	रथिकाश्वारोहम्	रथिकाश्वरोहं सेना या अङ्गं भवति ।

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरत।

१. समासः नाम किम्?

२. विग्रहवाक्यं नाम किम्?

३. समस्तपदं नाम किम्?

४. द्वन्द्वसमासः कतिविधः?

५. द्वन्द्वसमासस्य द्वौ प्रकारौ कौ?

२. रिक्तस्थानं पूरयत।

१. समासे ______________ इति अंशद्वयं भवति।

२. समासे ______________ भेदाः सन्ति।

३. समासे आदौ विद्यमानं पदं ____________ इति उच्यते।

४. समासे अन्ते विद्यमानं पदं ______________ इति कथ्यते।

४. द्वंद्व समासे ______________ इति प्रकारद्वयं अस्ति।

©KTBS Not to be re published

३. समस्तपदानां विग्रहवाक्यं विलिख्य समासनाम लिखत।

क्र.सं.	समस्तपदं	विग्रहवाक्यम्	समासः
१.	कुक्कुटमयूरौ		
२.	पुत्रपौत्रम्		
३.	पत्रपुष्पफलानि		
४.	रथिकाश्वारोहम्		
५.	हेमन्तशिशिरवसन्ताः		

©KTBS
Not to be re published

चतुर्दशः पाठः

सुभाषितानि

कण्ठपाठः करणीयः

संस्कृतसाहित्ये सुभाषितानां महत्त्वपूर्णं स्थानं वर्तते। 'सुभाषितम्' इत्यस्य अर्थः 'सुष्ठु भाषितम्', 'शोभनं भाषितम्', 'सम्यक् भाषितम्' इति। अस्य सुवचनम्, सदुक्तिः इत्यादीनि नामान्तराणि अपि वर्तन्ते।

सुभाषितरत्नभाण्डागारम्, सूक्तिमुक्तावलिः, सदुक्तिकर्णामृतम् इत्यादयः सुभाषितसङ्ग्रहाः उपलभ्यन्ते। सुभाषितेषु सज्जनदुर्जनगुणाः, ज्ञानस्य महत्त्वं, लौकिकव्यवहारः इत्यादिविषयाः निरूपिताः। सुभाषितानि सन्मार्गं बोधयन्ति।

१. सर्वतीर्थमयी माता सर्वदेवमयः पिता।
मातरं पितरं तस्मात् सर्वयत्नेन पूजयेत् ॥१॥

२. सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात् न ब्रूयात् सत्यमप्रियम्।
प्रियं च नानृतं ब्रूयात् एष धर्मः सनातनः ॥२॥

३. क्षमा शस्त्रं करे यस्य दुर्जनः किं करिष्यति।
अतृणे पतितो वह्निः स्वयमेवोपशाम्यते ॥३॥

४. दृष्टिपूतं न्यसेत् पादं वस्त्रपूतं पिबेज्जलम्।
सत्यपूतां वदेद्वाचं मनःपूतं समाचरेत् ॥४॥

५. कामधेनुगुणा विद्या सर्वदा फलदायिनी।
प्रवासे मातृसदृशी विद्या गुप्तं धनं स्मृतम् ॥५॥

****

© KTBS Not to be re published

अन्वयार्थः

१) **सर्वतीर्थमयी** = सर्वतीर्थवती, **माता** = जननी, अम्बा, **सर्वदेवमयः** = सर्वदेवसमानः, **पिता** = जनकः, **तस्मात्** = अतः, **मातरं पितरं च** = जननीं जनकं च, **सर्वयत्नेन** = सर्वप्रयत्नेन, **पूजयेत्** = अर्चयेत् ।

तात्पर्यम् - मातापितरौ देवसदृशौ। अतः वयं सर्वे तौ पूज्यभावेन पश्येम।

२) **सत्यम्** = तथ्यम्, **प्रियम्** = हितकरम्, **ब्रूयात्** = कथयेत्, सत्यम **प्रियम्**= सत्यं चेदपि अहितकरं वचनं न वदेत्, **प्रियं च अनृतं** = हितकरं चेदपि असत्यम्, **न ब्रूयात्** = न वदेत्, **एषः सनातनः धर्मः** = प्रचीनपरंपरा ।

तात्पर्यम्- सदा सत्यं कथयेत् प्रियं च कथयेत् सत्यं चेदपि अप्रियं न कथयेत् प्रियं चेदपि असत्यं न वदेत् एषः सनातनः धर्मः।

३. **यस्य** = यस्य मानवस्य, **करे** = हस्ते, **क्षमा** = क्षमागुणः, **शस्त्रम्** = आयुधम्, **अस्ति** = विद्यते, **दुर्जनः** = दुष्टजनः, **किं करिष्यति** = किं कर्तुं शक्नोति, **अतृणे** = तृणरहितस्थले, **पतितः** = स्थितः, **वह्निः** = अग्निः, **स्वयमेव** = स्वयम्, **उपशाम्यते** = उपशान्तः भवति।

तात्पर्यम्- यथा तृणरहितस्थले पतितः अग्निः स्वयमेव उपशान्तः भवति तथा स्वभावतः सहनशीलं दुर्जनः किमपि कर्तुं न शक्नोति।

४. **मानवः** = मनुष्यः, नरः, **पादम्** = चरणम्, **दृष्टिपूतम्** = सम्यक् अवलोक्य, विचार्य, **न्यसेत्** = स्थापयेत्, **वस्त्रपूतं** = वस्त्रेण संशोध्य, शुद्धीकृत्य, **जलम्** = नीरम्, **पिबेत्**= स्वीकुर्यात्, **सत्यपूताम्** = सत्यशुद्धाम्, **वाचम्** = वचनम्, **वदेत्** = कथयेत्, **मनःपूतम्** = मनसि सम्यक् विचार्य, सश्रद्धम्, **समाचरेत्** = कार्यं कुर्यात्।

©KTBS Not to be re published

तात्पर्यम् - मानवः सम्यक् अवलोक्य चरणं स्थापयेत्। शुद्धीकृतं जलं पिबेत्। सत्यशुद्धां वाचं वदेत्। मनसि सुविचार्य कार्यं कुर्यात्। प्रत्येकमपि कार्यं पवित्रं भवेत्।

५. **कामधेनुगुणाविद्या** = कामधेनुवत् विद्या इष्टार्थं पूरयति, **सर्वदा** = सदा, **फलदायिनी** = फलदात्री, मनःकामनां पूरयति, **प्रवासे** = यात्राप्रसङ्गे, **मातृसदृशी** = जननीसमाना, **गुप्तम्** = प्रच्छन्नम्, **धनम्** = वित्तम्, **स्मृतम्** = विज्ञातम् ।

तात्पर्यम-विद्या कामधेनुवत् सदा उत्तमफलदायिनी प्रवासे माता इव रक्षति। एषा विद्या गुप्तं धनम् इति विज्ञातम् ।

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरं लिखत।

१. सुभाषितस्य नामान्तरं किम् ?

२. सर्वदा फलदायिनी का ?

३. किं न ब्रूयात् ?

४. सर्वतीर्थमयी का ?

५. किं समाचरेत्?

२. संयोज्य लिखत।

	अ	आ
१.	कामधेनुगुणा	माता
२.	सनातनः	शस्त्रम्
३.	दृष्टिपूतं	विद्या
४.	क्षमा	धर्मः
५.	सर्वतीर्थमयी	पादं

©KTBS Not to be re published

३. समानार्थकपदं लिखत।

उदाहरणम् - वित्तम् = धनम् ।

१. चक्षुः = ... २. माता = ...

३. सत्यम् = ... ४. पादः = ...

४. विरुद्धार्थकपदं लिखत।

१. समृतम् x २. सत्यम् x

३. अप्रियम् x ४. दुर्जनः x

५. रिक्तस्थानं पूरयत।

१. दृष्टिपूतं .... पादम् ।

२. वस्त्रपूतं .... पिबेत् ।

३. मातरं पितरं तस्मात् .... पूजयेत् ।

४. एष धर्मः........................ ।

६. दशभिः वाक्यैः उत्तरं कर्णाटकभाषया आङ्ग्लभाषया वा लिखत।

१. विद्याम् अधिकृत्य लिखत।

२. मातापितरौ अधिकृत्य लिखत।

****

©KTBS Not to be re published

पञ्चदशः पाठः

पुरुषोत्तमः

श्रीमद्रामायणम् आदिकाव्यम् इति प्रसिद्धम् । अस्य कर्ता आदिकविः वाल्मीकिः। रामायणे सूर्यवंशस्य कथा चतुर्विंशतिसहस्रश्लोकैः वर्णिता। रामायणस्य बालकाण्डस्य प्रथमसर्गात् केचन श्लोकाः अत्र उद्धृताः सन्ति। एकदा वाल्मीकिः नारदम् अपृच्छत् ''अस्मिन् लोके कोऽपि आदर्शगुणोपेतः पुरुषः वर्तते किम्? तस्य लक्षणानि कानि?'' इति। तदा नारदः इक्ष्वाकुवंशस्य दशरथकौसल्ययोः पुत्रस्य श्रीरामस्य आदर्शगुणान् वर्णयति।

कविकाव्यपरिचयः

कविः - वाल्मीकिः।

कालः - पञ्चसहस्रवर्षेभ्यः पूर्वम्।

देशः - भारतदेशः तमसानदीतीरे ।

कृतिः - रामायणम् ।

श्लोकाः

तपस्स्वाध्यायनिरतं तपस्वी वाग्विदां वरम्।
नारदं परिपप्रच्छ वाल्मीकिर्मुनिपुङ्गवम् ।।१।।

कोऽन्वस्मिन् साम्प्रतं लोके गुणवान् कश्च वीर्यवान्।
धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च सत्यवाक्यो दृढव्रतः ।।२।।

©KTBS Not to be re published

चारित्रेण च को युक्तः सर्वभूतेषु को हितः ।
विद्वान् कः कस्समर्थश्च कश्चैकप्रियदर्शनः ।।३।।

आत्मवान् को जितक्रोधो द्युतिमान् कोऽनसूयकः ।
कस्य बिभ्यति देवाश्च जातरोषस्य संयुगे ।।४।।

श्रुत्वा चैतत्त्रिलोकज्ञो वाल्मीकेर्नारदो वचः ।
श्रूयतामिति चामन्त्र्य प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ।।५।।

इक्ष्वाकुवंशप्रभवो रामो नाम जनैः श्रुतः।
नियतात्मा महावीर्यो द्युतिमान् धृतिमान् वशी ।।६।।

बुद्धिमान् नीतिमान् वाग्मी श्रीमाञ्छत्रुनिबर्हणः ।
विपुलांसो महाबाहुः कम्बुग्रीवो महाहनुः ।।७।।

महोरस्को महेष्वासो गूढजत्रुररिन्दमः ।
आजानुबाहुः सुशिराः सुललाटः सुविक्रमः ।।८।।

©KTBS Not to be re published

धर्मज्ञः सत्यसन्धश्च प्रजानां च हिते रतः।
यशस्वी ज्ञानसम्पन्नः शुचिर्वश्यः समाधिमान् ॥९॥

प्रजापतिसमः श्रीमान् धाता रिपुनिषूदनः।
रक्षिता जीवलोकस्य धर्मस्य परिरक्षिता ॥१०॥

****

अन्वयार्थः

१. **तपस्वी** = मुनिः वाल्मीकिः **तपः** = दैहिकमानसव्रतस्थम् ; **स्वाध्यायनिरतम्** = स्वाध्ययने मग्नम्; **वाग्विदां वरम्** = ज्ञानिनां श्रेष्ठम्; **मुनिपुङ्गवम्** = मुनिश्रेष्ठम् = नारदं ; **परिपप्रच्छ** = पृष्टवान्।

तात्पर्यम् - तपस्वी वाल्मिकिमुनिः तपः स्वाध्यायनिरतं मुनिश्रेष्ठं विद्वज्जनेषु उत्तमं नारदं पृष्टवान्।

२. **साम्प्रतं** = अधुना ; **अस्मिन् लोके** = एतस्मिन् जगति ; **कः गुणवान्** = सद्गुणी ; **वीर्यवान्** = शौर्यवान् ; **धर्मज्ञः** = धर्मविषये पण्डितः ; **कृतज्ञः** = उपकारस्मरणशीलः ; **सत्यवाक्** = सत्यभाषी ; **दृढव्रतः** = निश्चलप्रतिज्ञः ; **अस्ति** = वर्तते।

तात्पर्यम् - एतस्मिन् जगति कः पुरुषः सद्गुणवान्, शौर्यवान्, धर्मवित्, उपकारी, सत्यवचने निष्ठः, निश्चलप्रतिज्ञः च वर्तते ?

३. **कः** = कः पुरुषः ; **चारित्रेण** = सदाचारेण ; **युक्तः** = सम्पन्नः ; **सर्वभूतेषु** = समस्तप्राणिषु ; **हितः** = श्रेयस्साधकः ; **विद्वान्** = पण्डितः; **प्रियदर्शनः** = सुन्दरः अस्ति ।

©KTBS Not to be re published

तात्पर्यम् - सदाचारसम्पन्नः, समस्तप्राणिनां हितसाधकः, महान् पण्डितः, सुन्दराङ्गः च कोऽपि पुरुषः अस्ति वा ?

४. **कः** = कः पुरुषः ; **आत्मवान्** = स्वात्मनि दृढः, **जितक्रोधः** = क्रोधस्य विजेता ; **द्युतिमान्** = कान्तिमान्, **अनसूयकः** = मात्सर्यरहितः ; संयुगे = युद्धे ; **जातरोषस्य** = जातक्रोधस्य ; देवाः = सुराः अपि; **बिभ्यति** = भीताः भवन्ति।

तात्पर्यम् - स्वात्मनि दृढनिश्चयः, जितकोपः, कान्तिमान्, मात्सर्यरहितः, युद्धे कुपितः चेत् देवाः अपि भयभीताः भवन्ति तादृशः नरः कः अस्ति ?

५. **वाल्मीकेः वचः श्रुत्वा** = वाल्मीकेः वचनं श्रुत्वा; **आमन्त्र्य** = विचिन्त्य; **प्रहृष्टः** = सन्तुष्टः ; **त्रिलोकज्ञः** = त्रिलोकविषये अपि ज्ञानवान्ः, नारदः; **श्रूयतां** = श्रुणोतु ; **एतद्** = इमं विषयम् ; **अब्रवीत्** = इति अवदत्।

तात्पर्यम् - त्रिलोकसञ्चारी नारदः वाल्मीकेः वचनं श्रुत्वा विचिन्त्य मनसि आनन्दम् अनुभूय एतस्मिन् विषये वदामि श्रुणोतु इति अवदत्।

६. **इक्ष्वाकुवंशप्रभवः** = इक्ष्वाकुवंशे जातः; **नियतात्मा** = जितेन्द्रियः; **महावीर्यः** = महाशक्तिशाली; **द्युतिमान्** = कान्तिमान्; **धृतिमान्** = धैर्यवान्; **वशी** = संयमी; **इति च जनैः** = प्रजाभिः; **श्रुतः** = विदितः; **रामो नाम** = रामः इति पुरुषः अस्ति।

तात्पर्यम् - इक्ष्वाकुवंशे जातः जितेन्द्रियः शक्तिमान् कान्तिमान् संयमी इति च जनैः विदितः रामो नाम महापुरुषः अस्ति।

©KTBS Not to be re published

७. **रामः बुद्धिमान्** = बुद्धिशाली ; **नीतिमान्** = नीतिवित् ; **वाग्मी** = चतुरः वक्ता ; **श्रीमान्** = सद्गुणवान् ; **शत्रुनिबर्हणः** = रिपूणां विनाशकः ; **विपुलांसः** = विशालस्कन्दः ; **महाबाहुः** = विशालभुजयुतः ; **कम्बुग्रीवः** = शङ्खम् इव ध्वनियुक्तकण्ठः ; **महाहनुः** = महाकपोलवान् ।

तात्पर्यम् - श्रीरामः बुद्धिमान् नीतिमान् चतुरवक्ता सद्गुणसम्पन्नः शत्रूणां नाशकः विशालस्कन्धयुक्तः शङ्खध्वनिरिव कण्ठयुक्तः च अस्ति ।

८. **श्रीरामः महोरस्कः** = विशालवक्षस्थलयुक्तः ; **महेष्वासः** = श्रेष्ठः धनुर्धरः ; **गूढजत्रुः** = आवृत्तांसः ; **अरिन्दमः** = शत्रुदमनकारी ; **आजानुबाहुः** = दीर्घबाहुयुक्तः ; **सुशिराः** = सुन्दरमस्तकयुक्तः ; **सुललाटः** = सुन्दरललाटयुक्तः ; **सुविक्रमः** = पराक्रमी ।

तात्पर्यम् - श्रीरामः विशालवक्षस्थलयुक्तः श्रेष्ठधनुर्धरः सुन्दरमस्तकयुक्तः सुन्दर ललाटयुक्तः महापराक्रमशाली शत्रुसंहारे महान् समर्थः च अस्ति ।

९. **रामः धर्मज्ञः** = धर्मवित् ; **सत्यसन्धः** = सत्यप्रतिज्ञः ; **प्रजानां हिते रतः** = प्रजानां हिते निरतः ; **यशस्वी** = कीर्तिमान् ; **ज्ञानसम्पन्नः** = ज्ञानी ; **शुचिः** = पवित्रात्मा ; **वश्यः** = जितेन्द्रियः ; **समाधिमान्** = एकाग्रचित्तः ।

तात्पर्यम् - श्रीरामः धर्मवित् सत्यप्रतिज्ञः स्थिरमनस्कः प्रजाहिते निरतः कीर्तिमान् ज्ञानी पवित्रात्मा जितेन्द्रियः एकाग्रचित्तः च अस्ति ।

१०. **श्रीरामः प्रजापतिसमः** = विरिञ्चिसदृशः ; **श्रीमान्** = लक्ष्मीयुतः ; **धाता** = पोषकः ; **रिपुनिषूदनः** = शत्रुविनाशकः ; **जीवलोकस्य** = समस्तप्राणिवर्गस्य **रक्षिता** = रक्षकः ; **धर्मस्य** = सनातन धर्मस्य; **परिरक्षिता** = रक्षणे निरतः ।

© KTBS Not to be republished

तात्पर्यम् - श्रीरामः प्रजापतिसमः ऐश्वर्यवान् सर्वेषां पोषकः समस्तप्राणिवर्गस्य रक्षकः शत्रुनाशकः सनातनधर्मस्य रक्षणे सदा निरतः च अस्ति।

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरं लिखत।

१. आदिकाव्यं किम् ?

२. "रामायणं" किम् इति प्रसिद्धम् ?

३. श्रीरामः कयोः पुत्रः ?

४. लोके कः गुणवान् आसीत् ?

५. श्रीरामः क्षमया कया समः आसीत् ?

२. रिक्तस्थानं पूरयत।

१. नारदं .... वाल्मीकिर्मुनिपुङ्गवम्।

२. धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च .... दृढव्रतः।

३. विपुलांसो महाबाहुः .... महाहनुः।

४. रक्षिता : .... धर्मस्य परिरक्षिता।

३. पर्यायपदानि लिखत।

१. तपस्वी २. विद्वान् ३. देवाः ४. प्रजापतिः ५. जनः

Not to be re published ©KTBS

४. पुंलिङ्ग - स्त्रीलिङ्ग - नपुंसकलिङ्ग - पदानि पृथक् कृत्वा लिखत।

धर्मज्ञः, वचः, साम्प्रतम्, संस्कृतिः, रामायणम्, वाल्मीकिः, नाटकानि।

५. दशभिः वाक्यैः उत्तरं कर्णाटकभाषया आङ्ग्लभाषया वा लिखत।

१. रामायणविषये लिखत।

२. रामस्य आदर्शगुणान् वर्णयत।

क्रियाकलापः

रामस्य आदर्शगुणेषु कतिपयगुणान् लिखत।

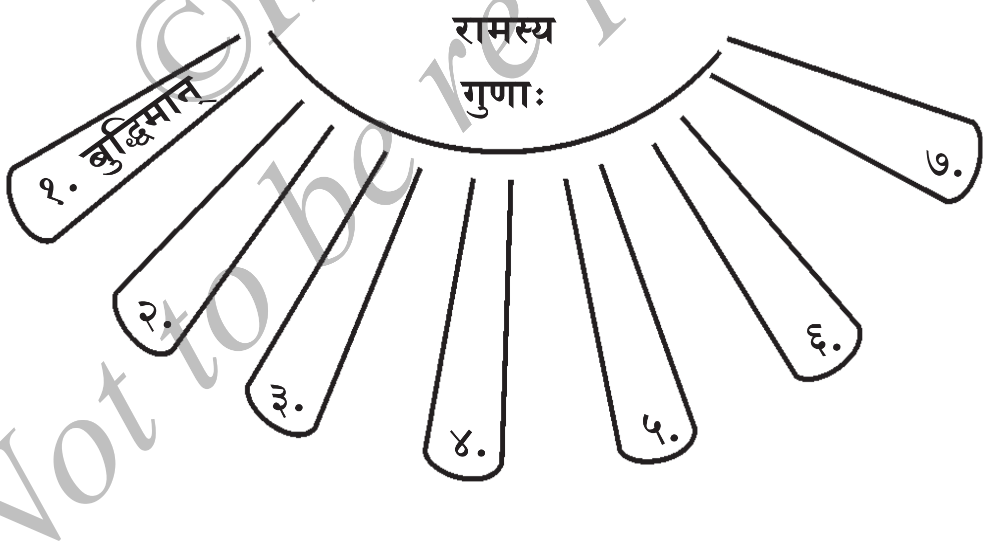

©KTBS Not to be re published

षोडशः पाठः

बुद्धिः सङ्गानुसारिणी

कश्चित् किरातः शुकशावकद्वयं विक्रेतुं विपणिम् आगच्छति। तदा एकः साधुः तत्र आगच्छति। एकः सौनिकः अपि तत्र आगच्छति।

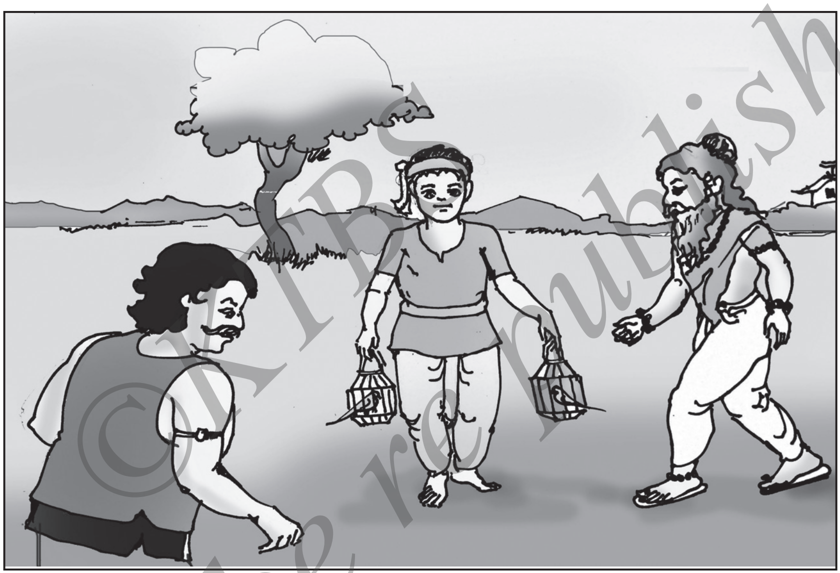

©KTBS Not to be republished

©KTBS
Not to be re published

Not to be re published ©KTBS

©KTBS Not to be re published

Not to be re published ©KTBS

©KTBS Not to be re published

Not to be re published ©KTBS

प्रियाः छात्राः । साधुः किम् उत्तरं ददाति ?

इति विचारं कुर्मः ।

अनन्तरं रिक्तस्थानानि उचितपदैः पूरयित्वा कथायाः समाप्तिं कुर्मः ।

©KTBS Not to be re published

Not to be re published ©KTBS

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

१. एकस्य शुकस्य कियत् मौल्यम्?
२. शुकः सौनिकस्य गृहे कीदृशं कर्म अपश्यत् ?
३. शुकः कस्य गृहे मृदुवचनानि श्रृणोति ?
४. सङ्गानुसारिणी का भवति ?
५. कस्य सहवासः आवश्यकः ?

२. यथानिर्देशं लिखत ।

१. 'एकस्य शुकस्य दशरूप्यकाणि' ।
क: पाठ: ? क: वदति ? कं वदति ?
२. 'विश्रान्तिं स्वीकरोतु'।
क: पाठ: ? क: वदति ? कं वदति ?
३. 'स: शुकः हिंस्रं कर्म अपश्यत्'।
क: पाठ: ? क: वदति ? कं वदति ?

३. इतरवचनद्वयं लिखत ।

१.	....	रूप्यकाणि
२. शुकस्य	....	....
३. आश्रमम्	....	....
४.	....	सज्ञनानाम्

४. एतेषां पदानां समानार्थकपदं पाठात् चित्वा लिखत ।

१. शबरः = ... २. अन्तिकम् = ...
३. कार्यम् = ... ४. साधुः = ...

©KTBS Not to be re published

५. एतेषां पदानां विरुद्धार्थकपदं पाठात् चित्वा लिखत ।

१. दुर्जनः X .... २. मृदु X ....
३. साधुकर्म X .... ४. श्रान्तः X ....

६. सन्धिपदं विभज्य संयोज्य वा लिखत ।

१. तत्रैव = ... + ...
२. कस्यापि = ... + ...
३. अपि + एकम् = ...
४. सङ्ग + अनुसारम् = ...

७. अनयोः पदयोः विशेषणं विशेष्यं च चित्वा लिखत।

		विशेषणम्	विशेष्यम्
उदाहरणम् - सुन्दरः बालकः	-	सुन्दरः	बालकः
१. एकस्य शुकस्य	-		
२. श्रान्तः पथिकः	-		
३. मृदूनि वचनानि	-		
४. हिंस्रं कर्म	-		
५. भीतः पथिकः	-		

****

अवधेयांशः

व्याकरणविशेषः - 'भवद्योगे न मध्यमः' इति सूत्रेण भवत् अथवा भवती इति शब्दस्य योगे क्रियापदं प्रथमपुरुषे एव भवति न तु मध्यमपुरुषे।

उदाहरणम् - भवान् पाठं पठतु। भवती गीतं गायतु।

©KTBS Not to be re published

सूक्तक्रियापदरूपेण रिक्तस्थानं पूरयत।

१. भवती मह्यं पुस्तकं .... । (दा)
२. भवान् श्लोकं ....। (लिख्)
३. भवती मया सह ....। (क्रीड्)
४. भवान् पाठं ....। (पठ्)

क्रियाकलापः

अधोलिखितं श्लोकं पठित्वा इन्द्रियं सूक्तकर्मणा सह मेलयत।

जिह्वे कीर्तय केशवं मुररिपुं चेतो भज श्रीधरम्
पाणिद्वन्द्व समर्चयाच्युतकथाः श्रोत्रद्वय त्वं शृणु।
कृष्णं लोकय लोचनद्वय हरेर्गच्छाङ्घ्रियुग्मालयं
जिघ्र घ्राण मुकुन्दपादतुलसीं मूर्धन्नमाधोक्षजम्॥

(श्रीवेदान्तदेशिकविरचितं मुकुन्दमालास्तोत्रम्)

१. जिह्वायाः अच्युतकथानां श्रवणम् ....
२. चेतसः कृष्णावलोकनम् ....
३. पाणिद्वन्द्वस्य मुकुन्दपादतुलसीघ्राणनम् ....
४. श्रोत्रद्वयस्य केशवस्य कीर्तनम् ....
५. लोचनद्वयस्य अधोक्षजनमनम् ....
६. घ्राणस्यमुररिपोः भजनम् ....
७. मूर्ध्नः श्रीधरस्य समर्चनम् ....

****

©KTBS Not to be re published

सप्तदश: पाठ:

धीर: गुरुभक्त:

प्राचीनकाले गुरुकुले अधीयानाः गुरुभक्ताः धीराः च शिष्याः आसन्। तादृशेषु आरुणिः अपि अन्यतमः। महाभारते विद्यमानम् आरुण्युपाख्यानम् आरुणेः गुरुभक्तिं धैर्यं च दर्शयति। तदुपाख्यानम् अत्र सङ्गृह्य प्रदत्तम्।

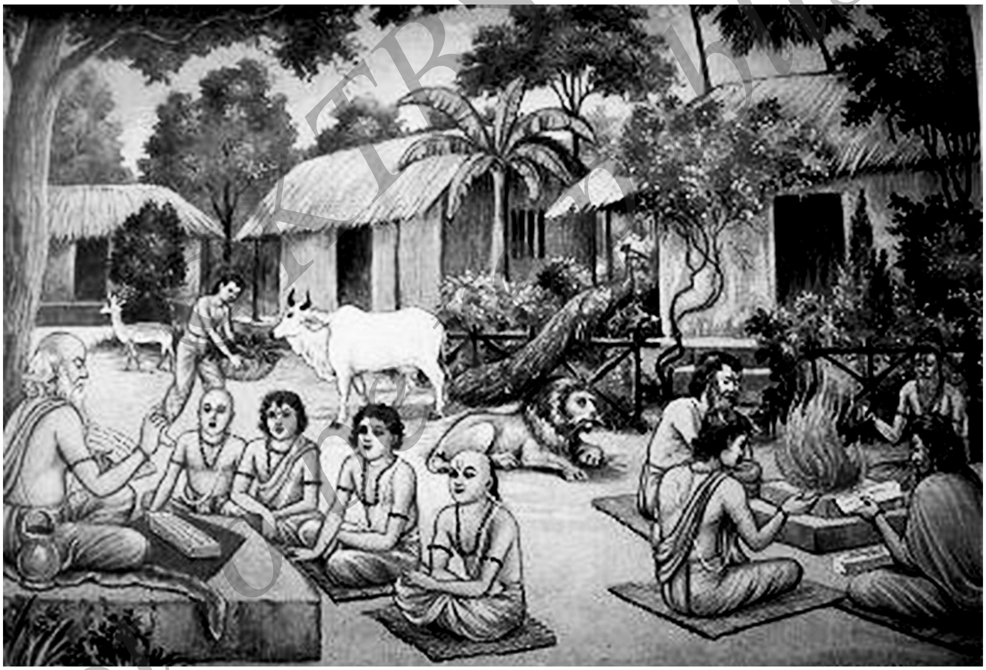

धौम्यो नाम प्रसिद्धः गुरुः आसीत्। तस्याश्रमः नद्याः स्वच्छे सुन्दरे तीरे आसीत्। अनेके छात्राः अध्ययनार्थं तम् आश्रमम् आगच्छन्ति स्म। तेष्वन्यतमः आरुणिः। धौम्यः तेभ्यः अशन-वसति-वस्त्रादिकं दत्वा बोधनकार्यं करोति स्म।

Not to be republished

आश्रमे प्रतिदिनं शान्तिपाठपूर्वकं अध्ययनं प्रारभ्यते। सर्वे छात्राः आश्रमनियमानुसारेण कार्यपराः भवन्ति। क्रीडा योगाभ्यासादि पाठ्येतर विषयेष्वपि आसक्ताः भवन्ति।

एकस्मिन् दिवसे निशीथे महती वृष्टिः अभवत्। विद्युतां प्रखरप्रकाशेन, जञ्झावातेन च साकं घोरं गर्जन्तः मेघाः अवर्षन्।

आश्रमात् अनतिदूरे धौम्यस्य शालिक्षेत्राण्यासन्। तानि च अतिवृष्ट्या जलपूरितान्यासन्। जलप्रवाहेन केदारखण्डं कश्चित् भग्नम्। भग्नात् खण्डात् जलप्रवाहः वेगेन बहिः निर्गतः। सर्वे छात्राः सुप्ताः आसन्। सुप्तः धौम्यः उत्थाय गवाक्षेण बहिः अपश्यत्। महत्या वृष्ट्या सर्वत्र जलप्रवाहः आसीत्। प्रवाहस्य शब्दं श्रुत्वा चिन्तामग्नः गुरुः धौम्यः किंकर्तव्यतामूढः अभवत्। तदानीमेव आरुणिः जागृतः गुरुसमीपं आगच्छत्। गुरुः अवदत् - आरुणे, पश्य बहिः अतिवृष्ट्या केदारखण्डं भग्नम् इव भाति। आश्रमं परितः जलप्रवाहः दृश्यते। किं करोमि? इति। आरुणिरवदत् आचार्य मास्तु चिन्ता। बहिर्गत्वा पश्यामि किं जातम्? इति।

Not to be re published ©KTBS

धौम्यस्य आरुणिविषये महान् आदरः आसीत्। यतः सः गुरुसेवां श्रद्धया करोति स्म। अध्ययनेऽपि निपुणः आसीत्।

अथ आरुणिः आश्रमद्वारं उद्घाट्य बहिरगच्छत्। गत्वा च केदारखण्डं भग्नं दृष्ट्वा अचिन्तयत् किं कार्यं इदानीम्? इति। तत्र न इष्टिकाः आसन् न वा शिलाश्च। किञ्चित् विचार्य आरुणिः भग्नस्य केदारखण्डस्य मध्ये अस्वपत्। तेन जलप्रवाहः अवरुद्धः। क्रमेण वृष्टिरपि शान्ता।

प्रभाते सञ्जातेऽपि आरुणिम् अनागतं वीक्ष्य गुरुः सतीर्थ्याश्च सम्भ्रान्ताः अभवन्। सर्वे मिलित्वा आरुणिं अन्वेष्टुं प्रवृत्ताः। यदा ते शालिक्षेत्रस्य समीपम् आगताः तदा केदारखण्डमध्ये शयानम् आरुणिं दृष्ट्वा चकिताः अभवन्। गुरुः सम्भ्रान्तः वत्स आरुणे, वत्स आरुणे इति आह्वयत्। तत् श्रुत्वा आरुणिः केदारखण्डात् उदतिष्ठत्। स च शैत्याधिक्यात् जडः आसीत्।

गुरुः सखायश्च तं मन्दं मन्दम् आश्रमम् अनयन्। औषधोपचारेण च स्वस्थम् अकुर्वन्।

अथ धौम्यः आरुणिम् आलिंग्य, शिरस्याघ्राय आशिषो दत्तवान्। वत्स तव गुरुसेवया अहं सन्तुष्टोऽस्मि। तुभ्यं सर्वे वेदाः स्वयं स्फुरन्तु इति।

गुर्वनुग्रहेण आरुणिः अचिरेणैव कालेन सर्वज्ञोऽभवत्। अनेनैव आरुणिः उद्दालक इति प्रसिद्धः। तदुक्तम्-

अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः।
चत्वारि तस्य वर्धन्ते आयुर्विद्या यशो बलम्।।

* * * *

Not to be re published ©KTBS

अभ्यासः

१. एकवाक्येन उत्तरं लिखत।

१. धौम्यस्य आश्रमः कुत्र आसीत्?

२. छात्राः किमर्थं धौम्यस्य आश्रमम् आगच्छन्ति स्म?

३. कया शालिक्षेत्राणी जलपूरितान्यासन्?

४. कस्य अनुग्रहेण आरूणिः सर्वज्ञोऽभक्त?

२. रिक्तस्थानं पूरयत।

१. आश्रमात् .... धौम्यस्य शालिक्षेत्राण्यासन्।

२. अरूणिः जागृतः .... समीपम् आगच्छत्।

३. धौम्यस्य आरूणिविषये महान् ..... आसीत्।

४. क्रमेण .... शान्ता।

३. समानार्थकपदं लिखत।

१. वृष्टिः २. गुरुः ३. छात्रः ४. प्रभातः

४. विरुद्धार्थकपदं लिखत।

१. जागृतः २. आदरः ३. मन्दं-मन्दम् ४. शैत्यम्

५. निर्देशानुसारम् उत्तरं लिखत।

१. आचार्य, मास्तु चिन्ता।

कः पाठः? कः अवदत्? कम् अवदत्?

२. वत्स, तव सेवया अहं सन्तुष्टोऽस्मि।

कः पाठः? कः अवदत्? कम् अवदत्?

© KTBS Not to be re published

६. सन्धिं विभज्य नाम लिखत।

१. तेष्वन्यतमः   २. शालिक्षेत्राण्यासन्

३. औषधोपचारेण   ४. गुर्वनुग्रहेण

७. दशभिः वाक्यैः उत्तरं मातृभाषया लिखत।

१. उपमन्योः गुरुभक्तिं विवृणुत।

२. धौम्यमहर्षिः कथम् उपमन्योः गुरुभक्तिं परीक्षते?

* * * *

©KTBS Not to be re published

अष्टादशः पाठः

अनुवादः

ಈ ಕೆಳಗಿನ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗೆ ಅನುವಾದಿಸಿರಿ.

Translate the following Sentences into Samskrit.

1. **ಹಸುವು ಪೂಜನೀಯವಾಗಿದೆ.ಅದು ನಮಗೆ ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ತಾಯಿಯಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತದೆ.**

   The Cow is a sacred animal. It gives milk to us. It protects us like a mother.

2. **ನನ್ನ ಪುಸ್ತಕದ ಹೆಸರು "ಸಂಸ್ಕೃತ ರಶ್ಮಿ". ಇದರಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಕಥೆಗಳಿವೆ. ಮಧುರವಾದ ಪದ್ಯಗಳೂ ಇವೆ.**

   The name of my book is 'Samskrita Rashmi'. It contains very good stories and lovely poems also.

3. **ದೀಪಾವಳಿ ಹಬ್ಬವನ್ನು ಆಶ್ವಯುಜಮಾಸದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬಾಲಕ ಬಾಲಕಿಯರು ನೂತನವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ.**

   Deepavali festival is celabrated in Aashwayuja month. Boys and girls wear new clothes.

4. **ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯು ಅತ್ಯಂತ ಸರಳವೂ, ಸುಲಭವೂ ಮತ್ತು ಮಧುರವೂ ಆಗಿದೆ. ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಈ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಕಲಿತು ಅಭ್ಯಸಿಸೋಣ.**

   Samskrit is very simple, easy and pleasant language. Let us learn and practise this language.

© KTBS Not to be republished

ಈ ಕೆಳಗಿನ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡ ಅಥವಾ ಆಂಗ್ಲಭಾಷೆಗೆ ಅನುವಾದಿಸಿರಿ.

Translate the following Sentences into Kannada or English

१. सर्वेषु धनेषु विद्याधनम् एव उत्तमं धनम् इति मन्यते। विद्या एव अस्मान् सन्मार्गे स्थापयति।

२. वसन्तः ऋतूनां राजा अस्ति। अस्मिन् एव ऋतौ युगारम्भः भवति। सर्वत्र वृक्षाः लताश्च पुष्पिताः भवन्ति। प्रकृतिः अत्यन्तमनोहारिणी भवति।

३. भोः छात्राः! मातापितरौ गुरुं च नमत। सत्प्रजाः भूत्वा भारतस्य अभिवृद्धये प्रयत्नशीलाः भवत।

४. अस्माकं शालायाः छात्राः मृगालयं द्रष्टुं मैसूरु नगरम् अगच्छन्। ते तत्र गजान्, व्याघ्रान्, भल्लूकान्, मयूरान्, सर्पान्, हंसान् च अपश्यन्।

*****

संस्कृतभाषासम्बन्धीनि जालस्थानानि

- ⇨ www.jnu.ac.in
- ⇨ www.sanskritjagat.com
- ⇨ http://www.speaksanskrit.org
- ⇨ http://sudharma.epapertoday.com
- ⇨ http://www.sanskritvartmanpatram.com
- ⇨ http://www.bookbox.com
- ⇨ http://www.sambhashanasandesha.in
- ⇨ http://www.spokensanskrit.de
- ⇨ http://www.sanskrit.safire.com

©KTBS Not to be re published

नवदशः पाठः

पत्राणि

विरामपत्रम्

सकाशात् -

....

राष्ट्रियप्रौढशाला,

निट्टूरु ।

सविधे -

....

राष्ट्रियप्रौढशाला,

निट्टूरु ।

मान्याः,

विषयः - विरामस्य प्रार्थना

अहं...............निमित्तं.................विरामम् इच्छामि। अतः कृपया ददतु इति प्रार्थयामि।

वन्दनानि

स्थलम् : भवत छात्रः। छात्रा

दिनाङ्कः

सविधे	निमित्तानि	दिनानि
वर्गोपाध्यायः	अनारोग्यनिमित्तम्	एकं दिनम्
कक्ष्योपाध्यायः	ग्रामगमननिमित्तम्	दिनद्वयम्
मुख्योपाध्यायः	देवदर्शननिमित्तम्	दिनत्रयम्
	उत्सवनिमित्तम्	दिनचतुष्टयम्
	पर्वनिमित्तम्	दिनपञ्चकम्

पत्रे रिक्तस्थानेषु मञ्जूषास्थानि पदानि यथोचितम् उपयोज्यनि।

©KTBS Not to be re published

मित्रं प्रति पत्रम्

।। श्रीः ।।

क्षेमम्

मैसूरु
१४-१०-२०१८

प्रिय मित्र! नमस्ते ।

अत्राहं कुशल/कुशलिनी । त्वमपि कुशली / कुशलिनीति भावयामि । अस्माकं शालायाः वार्षिकोत्सवः २०-११-२०१८ दिने प्रचलिष्यति। तदा सांस्कृतिककार्यक्रमाः भविष्यन्ति। तस्मिन् कार्यक्रमे अहमपि भागं वहामि। भवान्/भवती अपि कार्यक्रमार्थम् अवश्यम् आगच्छतु । अन्यः विशेषः नास्ति। पत्रं लिखतु ।

इति भवदीय/या प्रियसखः/सखी
परमेश/पवित्रा

पत्रसङ्केतः

सकाशात्,
____
____
____

सविधे,
____
____
____

©KTBS Not to be re published

विंशः पाठः

प्रबन्धाः

गणराज्योत्सवः

भारते पञ्चाशदधिकनवदशशततमे (१९५०) वर्षे प्रजाप्रभुत्वरीत्या प्रशासनम् आरब्धम्। प्रतिवर्षं जनवरि मासस्य २६ तमे दिनाङ्के गणराज्योत्सवः राष्ट्रियमहोत्सवरूपेण आचर्यते।

अस्मिन् दिने स्वतन्त्रभारतस्य नूतनसंविधानम् अनुष्ठानपथम् आगतम्। तस्य स्मरणार्थं सर्वे मिलित्वा आनन्देन उत्सवम् आचरन्ति। प्रतिराज्यं राजधान्यां बृहत् गणराज्योत्सवपथसञ्चलनम् आकर्षकतया प्रचलति।

विविधक्षेत्रेषु विशिष्टसेवां कृतवद्भ्यः गण्येभ्यः प्रशस्तिः प्रदीयते। सर्वत्र ध्वजारोहणं कृत्वा ध्वजवन्दनं सगौरवं कुर्वन्ति। अनेन सर्वेषां मनसि वयं सर्वे भारतीयाः इति भावना उत्पद्यते।

स्त्रीशिक्षणम्

शिक्षणं तावत् सर्वेषां मानवानां मूलभूतः अधिकारः। पुरुषाः यथा उन्नताध्ययनं कुर्वन्ति तथैव महिलाः अपि अध्येतुम् अर्हन्ति। प्राचीनकाले अपि स्त्रियः विशेषाध्ययनं कुर्वन्ति स्म। वेदकाले गार्गी, मैत्रेयी, वाचक्नवी इत्याद्याः स्त्रियः स्वेषां ज्ञानवैभवेन विद्वत्सभासु विराजन्ते स्म। एतत् सर्वमपि शिक्षणस्यैव प्रभावः। सुशिक्षिता स्त्री अन्यान् अपि शिक्षणार्थं प्रेरयति। कालान्तरे वैदेशिकैः अस्माकं देशः आक्रान्तः। तदा स्त्रीणां शिक्षणं स्थगितप्रायं सञ्जातम्।

अधुना सर्वत्र महिलानां शिक्षणोत्साहं पश्यामः विभिन्नक्षेत्रेषु अपि सा स्वसामर्थ्यं प्रदर्शयति। सा विमानचालने, धूमशकटचालने, आरक्षकक्षेत्रे, तन्त्रज्ञाने, राजनीतिक्षेत्रे अपि पदं स्थापितवती। सर्वकारोऽपि महिलाभ्याः निश्शुल्कविद्याभ्यासः, उद्योगावकाशे आरक्षणम् इत्यादिरूपेण प्रोत्साहं ददाति। यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः इत्युक्तिम् अनुसृत्य सर्वाः महिलाः योग्यशिक्षणं संस्कारं च प्राप्य भारतस्य गरिमाणं वर्धयेयुः।

© KTBS Not to be re published

पूरकपाठः - १

महर्षिः पाणिनिः

आसीत् हिमालयसानौ एकं गुरुकुलम् । तस्मिन् वर्षोपाध्यायः नाम आचार्यः आसीत् । वररुच्यादयः बुद्धिमन्तः छात्राः तत्र अभ्यस्यन्ति स्म । तेषु शिष्येषु कश्चित् जडबुद्धिरपि आसीत् । एतम् अन्ये छात्राः तदा तदा अपहसन्ति स्म। एतेन सावमानः एषः नितरां खिन्नः ।

अतः विद्यया एव यशः गौरवञ्च इति विनिश्चित्य सः विद्याकामः तुहिनाचलम् अगच्छत् । तत्र निश्चलमनसा अतपत्। तपसा सन्तुष्टः शिवः कैलासे स्वढक्कां वादयन् अनृत्यत् । ढक्कानिर्गतो मङ्गलमयो नादः एतस्य ज्ञानोद्बोधकः अभवत् । वर्णजालाभिव्यञ्जकोऽयं नादः व्याकरणसूत्रग्रथने कारणमभवत् ।

तदनु सोऽयं छात्रः प्रख्यातः वैय्याकरणः अभवत् । सः एव अष्टाध्यायीप्रणेता पाणिनिः। 'पणिन्' इति गोत्रे उत्पन्नः इति कारणात् पाणिनिः

Not to be re published ©KTBS

इति तस्य नाम अभवत् । 'आहीकः' इति पाणिनेः मूलं नामधेयम् । तस्य माता दाक्षी पिता शलङ्खुः । तस्य ग्रामः शलातुरः । सः क्रिस्ताब्दात् प्राक् चतुर्थशतके आसीत् ।

पाणिनिना विरचितस्य अष्टाध्यायीनामकस्य व्याकरणसूत्रग्रन्थस्य मूलानि माहेश्वराणि सूत्राणि । एतानि महेश्वरात् आगतानि इत्यतः माहेश्वराणि सूत्राणि इति ज्ञातानि । अष्टाध्याय्याम् अष्टौ अध्यायाः सन्ति । प्रत्यध्यायं चत्वारः पादाः सन्ति । प्रत्येकमपि पादे बहूनि सूत्राणि वर्तन्ते । आहत्य उपचतुस्सहस्रसूत्राणि विलसन्ति । ईश्वरानुग्रहेण व्याकरणग्रन्थं प्रणीतवन्तं पाणिनिमेवं स्मरति लोकः।

येनाक्षरसमाम्नायम् अधिगम्य महेश्वरात् ।
कृत्स्नं व्याकरणं प्रोक्तं तस्मै पाणिनये नमः ।।

नृत्तावसाने नटराजराजो ननाद ढक्कां नवपञ्चवारम् ।
उद्धर्तुकामस्सनकादिसिद्धानेतद्विमर्शे शिवसूत्रजालम् ।।

स्वाधिगमपरीक्षणं स्वतः कुरुत

१.पाणिनेः गुरुकुलं कुत्र आसीत् ? ....

२.पाणिनेः गुरुकुलस्य आचार्यः कः ? ....

३.शिवः कुत्र अनृत्यत् ? ....

४.पाणिनिप्रणीतः ग्रन्थः कः ? ....

©KTBS Not to be re published

पूरकपाठः - २

त्यागाज्जगति पूज्यन्ते

संस्कृतसाहित्ये कथासाहित्यस्य वैशिष्ट्यम् अस्ति। यतः कथाद्वारा जीवननीतिं बोधयितुं शक्यते। पञ्चतन्त्रं हितोपदेशः कथासरित्सागरः इत्यादयः प्रख्याताः नीतिकथाग्रन्थाः वर्तन्ते। अत्र त्यागस्य महत्त्वबोधिका आधुनिकी कथा प्रदत्ता वर्तते।

कश्चन शिल्पी आसीत्। सः यां यां शिल्पां पश्यति स्म तया शिलया सुन्दरीं मूर्तिं निर्माय विक्रीणीते स्म।

एकदा सः काञ्चित् महतीं शिलां दृष्ट्वा - अहो एषा शिला अतीव उत्तमा अस्ति। एतया उत्तमं विग्रहं कर्तुं शक्नोमि इति चिन्तयित्वा तां शिलां खण्डयित्वा भागद्वयं कृतवान्। तयोः एकं भागं स्वीकृत्य तत्र विग्रहनिर्माणे उद्युक्तः अभवत्।

परं सः शिलाभागः शिल्पिनः प्रहारं न सहते स्म। ततः दूरं गन्तुं प्रयत्नं करोति स्म। शिल्पी बहुधा प्रयत्नं कृतवान्। अन्ते च निराशः भूत्वा

Not to be re published ©KTBS

सः तं परित्यज्य अन्यं भागं स्वीकृतवान् । महता परिश्रमेण तत्र विग्रह निर्माणकार्यं कृतवान् । अनेकानि दिनानि गतानि। तस्यां शिलायां सुन्दरः गणेशविग्रहः निर्मितः।

स च गणेशविग्रहः देवालये प्रतिष्ठापितः अभवत्। पूर्वं विग्रहं कर्तुं तेन या शिला उपयुक्ता सा देवालयस्य बहिर्भागे निपतिता आसीत्। जनाः ताम् अन्तः आनीय नारिकेलफलस्य भञ्जनार्थं तस्याः उपयोगं कुर्वन्ति स्म।

एकदा सा शिला देवालये मूर्तिरूपेण स्थितां शिलाम् अवदत् - ''भवती एव भाग्यशालिनी। केभ्यश्चित् दिनेभ्यः पूर्वम् आवाम् अपि एकस्याः एव म हाशिलायाः भागभूते आस्व परं भवती अधुना देवालयस्य अन्तः मूर्तिरूपेण विलसति। प्रतिदिनं भवत्याः एव अभिषेकः भवति। हाराः अपि भवत्याः कण्ठे विराजन्ते। परं मम गतिः ईदृशी। प्रातः एव मदुपरि नारिकेलभञ्जनम् आरभन्ते जनाः। एतां वेदनाम् अनुभवन्ती अतिकष्टेन अहं दिनं यापयामि'' इति।

तदा मूर्तिरूपेण स्थिता शिला अवदत् - ''सखि! शिल्पी पूर्वं मूर्तिं कर्तुं भवतीमेव गृहीतवान्। तद्दिने तस्य प्रहारम् भवती असहमाना इति निश्चित्य स शिल्पी भवतीं परित्यज्य मां गृहीतवान्। अहं तु वेदनां सहमाना तितिक्षया तूष्णीम् अतिष्ठम्। ताः वेदनाः मम हिताय एव इति अचिन्तयम्। अतः अधुना एतादृशम् अदृष्टं प्रापतम्। मम त्यागस्य फलमेतत्'' इति।

तस्याः वचनं श्रुत्वा सा शिला ज्ञातवती यत् जीवने तादृशम् अदृष्टं प्राप्तव्यं चेत् तदर्थं कश्चन त्यागः करणीयः एव भवति इति। स्वस्य मूर्खतायाः विषये सा लज्जिता अभवत् ।

स्वाधिगमपरीक्षणं स्वतः कुरुत

१. गणेशविग्रहः शिल्पिना कया निर्मितः?

२. कस्मात् जगति पूज्यन्ते ?

*****

Not to be re published ©KTBS

परिशिष्टम्

चित्रकथा

शाला

* चित्रं दृष्ट्वा वाक्यानि रचयत ।

©KTBS Not to be republished

दीपावलिः

* चित्रं दृष्ट्वा वाक्यानि रचयत ।

Not to be re published ©KTBS

गद्यावगाहनम्

महाभारतस्य कर्ता वेदव्यासः। महाभारते अष्टादशपर्वाणि सन्ति। एकोत्तरशतं कौरवाः पञ्चपाण्डवाः प्रसिद्धाः। पाण्डवानां पिता पाण्डुमहाराजः आसीत्। कुन्ती पाण्डवानां माता आसीत्। कौरवाणां जनकः धृतराष्ट्रः हस्तिनापुरस्य चक्रवर्ती आसीत्।

अभ्यासः

१. महाभारतस्य कर्ता कः?

२. महाभारते कति पर्वाणि सन्ति?

३. पाण्डवानां पिता कः?

४. धृतराष्ट्रः केषां जनकः?

*****

आञ्जनेयः श्रीरामस्य भक्तः आसीत्। रावणः एकदा सीतायाः अपहरणं कृतवान्। तदा आञ्जनेयः सीतायाः अन्वेषणं कृतवान्। श्रीरामेण दत्तम् अङ्गुलीयकं सीतायै दत्तवान्। तदा सीता अतीव सन्तुष्टा। आञ्जनेयस्य मारुतिः इति नामान्तरमपि अस्ति।

अभ्यासः

१. आञ्जनेयः कस्य भक्तः आसीत्?

२. एकदा रावणः कस्याः अपहरणं कृतवान्?

३. आञ्जनेयः सीतायै किं दत्तवान्?

४. आञ्जनेयस्य किं नामान्तरम् अस्ति?

*****

©KTBS Not to be re published

पदकोषः

अङ्गारः	ಕೆಂಡ	Charcoal
अपदः	ಕಾಲಿಲ್ಲದ	feet less
अर्बुदरोगः	ಅರ್ಬುದರೋಗ	Cancer
अभ्यासः	ರೂಢಿ	practice, exercise
अमुखः	ಬಾಯಿಲ್ಲದ	mouthless
असहिष्णुता	ಅಸಹನೆ	intolerance
अहिंसा	ಅಹಿಂಸೆ	non-injury
अवगम्यते	ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ	being known
आत्मवत् एव	ತನ್ನಂತೆಯೇ	like oneself
आक्रान्तम्	ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು	filled
आविष्काराः	ಹೊಸದಾಗಿ ಕಂಡುಹಿಡಿದ	inventions
आसन्दः	ಆಸನ	chair
आहर	ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಬಾ	bring
इन्द्रियनिग्रहः	ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ನಿಯಂತ್ರಣ	control of sencess
उक्तिः	ಮಾತು, ವಚನ	saying, statement
ऊर्मिः	ಅಲೆ, ತರಂಗ,	wave
ऊर्मिका	ಉಂಗುರ	finger-ring
कटु	ಒರಟು, ಖಾರ	harsh, hot
कामधुक्	ದೇವಹಸು, ಕಾಮಧೇನು	divine cow,
किरातः	ಬೇಟೆಗಾರ	hunter
कुल्याः	ಕಾಲುವೆಯ	of a canal
कृषीवलः	ರೈತ	farmer
कियत्	ಎಷ್ಟು	how much
चक्रयुक्तः आसन्दः	ಗಾಲಿಕುರ್ಚಿ	wheel chair
चिकित्सकः	ವೈದ್ಯ	doctor
जिह्वा	ನಾಲಿಗೆ	tongue
जेत्री	ಗೆದ್ದವಳು	victorious (f)

©KTBS Not to be republished

दमः	ಸಂಯಮ	control of the mind
दया	ಕರುಣೆ	compassion
द्विजिह्वा	ಎರಡು ನಾಲಿಗೆಯುಳ್ಳ	two tongued
ध्वनिपेटिका	ಧ್ವನಿ ಪೆಟ್ಟಿಗೆ	sound box
निःशुल्कम्	ಶುಲ್ಕವಿಲ್ಲದೆ	without fee
निःशुल्कम्	ಉಚಿತವಾಗಿ	ree of cost
पथिकः	ದಾರಿಹೋಕ	traveller
परः	ವೈರಿ, ದೂರ, ಅನ್ಯ	enemy, far, other
पृष्ठरज्जुः	ಬೆನ್ನುಹುರಿ	Spinal cord
प्रकोष्ठः	ಕೋಣೆ	room
प्रचोदिता	ಪ್ರಚೋದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ	motivated
प्रहर	ಹೊಡಿ	beat
परिपाल्य	ಪರಿಪಾಲಿಸಿ	having followed
भित्त्वा	ಸಿಗಿದು, ಕತ್ತರಿಸಿ	having slit
मार्जारी	ಹೆಣ್ಣುಬೆಕ್ಕು	female cat
मातुलः	ಸೋದರಮಾವ	maternal uncle
मित्रता	ಗೆಳೆತನ	friendship
योगदानम्	ಕೊಡುಗೆ	contribution
रूप्यकम्	ರುಪಾಯಿ	rupee
लज्जा	ನಾಚಿಕೆ	sense of shame
लोभः	ದುರಾಸೆ	greed
वचः	ಮಾತು	speech
वत्सः	ಮಗು, ಕರು	child, calf
वर्तुलाकारम्	ಗೋಳಾಕಾರ	circular
वैरूप्यम्	ವಿರೂಪತೆ	disfigurement
विक्रेतुम्	ಮಾರಲು	to sell
वह्निः	ಬೆಂಕಿ	fire
वाताटः	ಗಾಳಿಪಟ	kite
वित्तम्	ಹಣ, ಧನ	wealth

©KTBS Not to be re published

विपणिः	ಅಂಗಡಿ	shop
शीतः	ತಂಪು	cool
शुष्कः	ಒಣಗಿದ	dried
शोकम्	ಶೋಕಿಸುವುದು	feel sad
शोभा	ಕಾಂತಿ, ಕಳೆ	splendour
शल्यचिकित्सा	ಶಸ್ತ್ರ ಚಿಕಿತ್ಸೆ	surgery
श्लाघनीयम्	ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಹ	praiseworthy
सौनिकः	ಕಟುಕ	butcher
सर्पिणी	ಹೆಣ್ಣುಹಾವು	female snake
सम्भूय	ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ	having united
स्यूतः	ಚೀಲ	bag
स्रुतम्	ಸೋರಿದ, ಸುರಿದ	Oozing, exuding
सहवासः	ಸಹವಾಸ	company
संहर	ಕೊಲ್ಲು	kill
समृद्धः	ಸಮೃದ್ಧವಾದ	prosperous
हिंस्रम्	ಕ್ರೂರ	cruel
क्षुधा	ಹಸಿವು	hunger
श्रान्तः	ಆಯಾಸಗೊಂಡ	exhausted

©KTBS Not to be re published

आकरग्रन्थाः

१. डा. विश्वासः - पञ्चतन्त्रकथाः, संस्कृतभारती, बेङ्गलूरु अष्टमं मुद्रणम् -२०१०, ISBN 978-81, 88220-22-1, पुट ७२-७७.

२. च.मू. कृष्णशास्त्री - परिवर्तनम्, संस्कृतभारती, बेङ्गलूरु, प्रथम मुद्रणम् २००३. ISBN 81-88220 - 44 - 2 पुट ३२-३४.

३. जि. महाबलेश्वरभट्टः - सन्धिः समासः । संस्कृतभारती बेङ्गलूरु -२०१० ISBN 978-81-88220-19-1

1. ದುರ್ಗಸಿಂಹ ಪಂಚತಂತ್ರಮ್

2. ವಿದ್ವಾನ್ ಎನ್. ರಂಗನಾಥ ಶರ್ಮ ಅಮರಸಿಂಹನ 'ನಾಮಲಿಂಗಾನು ಶಾಸನಮ್' ಅಥವಾ ಅಮರಕೋಶ, ಕಾವ್ಯಾಲಯ, ಪ್ರಕಾಶಕರು, ಜಯನಗರ, ಮೈಸೂರು, ಮೊದಲ ಮುದ್ರಣ 1975.

1. Timmannachar G.K., Kalidasa's Abhijanana Shakuntalam, Bangalore Press, Bangalore, 1935.

2. Pride of India, Samskrit Bharathi, New Delhi 2006 ISBN 81-87276-27-4.

3. APTE V.S. Samskrit - English Dictonary, Motilal Banarasidas, New Delhi.

©KTBS Not to be republished